

Eestirootslane

ESTLANDSSVENSK

Eestirootslaste Kultuuriomavalitsuse häälekandja

3/2025

Estlandssvenskarnas Kulturförvaltningens tidskrift

Eestirootslane on Eestirootslaste Kultuuriomavalitsuse ajakiri ja kajastab eestirootsi kultuuri siin- ja sealpool Läänemerd.

Ajakiri ilmub digitaalselt neli korda aastas ja on leitav kodulehel.

Estlandssvensk är Estlands-svenskarnas Kulturförvaltningens tidskrift och återspeglar den estlandssvenska kulturen på båda sidor av Östersjön.

Tidskriften utkommer digitalt fyra gånger om året och finns tillgänglig på hemsidan.

Koduleht/hemsida:

www.visitaiboland.ee

Ajakirjas avaldatud sisu ei tarvitse kajastada kultuuriomavalitsuse seisukohti. Tekstide tõlkimisel on kasutatud tehisintellekti abi.

Innehållet i tidskriften speglar inte alltid kulturförvaltningens ståndpunkter. Texter har översatts med hjälp av artificiell intelligens.

Toimetaja/redaktör:

Jana Stahl

Kujundus/formgivning:

Piret Miina Roberg

Keeletoimetaja:

Margaret Pärli

Kaanefoto/omslagsfoto:

Maie Arro

Kaastööd/bidrag:

info@eestirootslane.ee

ISSN 2000-2416

Noarootsi erinumber

Pärast raamatu „Rannarootslaste rahvarõivad” esitlust Haapsalus kirjutas kultuurinõukogu esimees Elna Siimberg mulle, et meil on olnud igati tubli ja tegus aasta. Olen nõus, sest sedavõrd hooliva meeskonnaga, kes on olnud juhatuse liikmed perioodil 2023–2025, on see periood osutunud üheks tegusamaks perioodiks.

Nii mõnigi projekt, mis sai alguse enne aastat 2023, võtab aega rohkem kui ühe juhatuse tööperiood, kuid projektide edasine käekäik ja uute ideede genereerimine sõltub juhatusest, kellest enamik panustab sellesse vabatahtlikult. Eestirootslaste Kultuuriomavalitsuses on üks täisajaga töökoht ja sellest peab piisama, et algatada, rahastada ja eesmärgistada tegevust, mis hõlmab kõiki ajaloolisi rannarootsi asualasid. Tegelikult vajaks rannarootsi kultuuriruum täiendavalt veel ühte täistöökohta, et jõuda enda arengukavas seatud eesmärkideni. Tahan siinkohal tänada juhatuse liikmeid, kes on kolm aastat panustanud enda energiat ja hoolivust, et rannarootslaste pärandit hoida elavana. Kairi-Liis Habicht, Piret Miina Roberg, Berit Nuka ja Neeme Kari, tänan teid kõiki kogu südamest!

Projekte, mis on nüüd juba lõpetatud, on mitu. Kirjeldan neid pisut pikemalt eraldi artiklis.

Toredat lugemist!

Nuckö- specialnummer

Efter bokpresentationen av “Estlandssvenskarnas folkdräkter” i Hapsal skrev kulturfullmäktiges ordförande Elna Siimberg till mig att vi har haft ett riktigt fint och aktivt år. Jag håller med – med ett så omtänksamt team som de styrelsemedlemmar som suttit under perioden 2023–2025 har denna tid blivit en av de mest produktiva.

Många projekt som påbörjades redan före år 2023 kräver längre tid än en styrelseperiod, men deras fortsatta utveckling och nya idéers tillkomst beror på styrelsen, där de flesta engagerar sig ideellt. Inom Estlandssvenskarnas Kulturförvaltning finns endast en heltidsanställning, och den måste räcka till för att initiera, finansiera och leda verksamhet som omfattar alla historiska estlandssvenska bygder. I praktiken skulle det estlandssvenska kulturområdet behöva ytterligare en heltidsanställning för att kunna nå målen i sin utvecklingsplan.

Jag vill här rikta ett varmt tack till styrelsemedlemmarna som under tre år har bidragit med sin energi och omtanke för att hålla den estlandssvenska kulturarvet levande. Kairi-Liis Habicht, Piret Miina Roberg, Berit Nuka och Neeme Kari – tack av hela mitt hjärta!

Flera av de projekt som nu har avslutats presenteras mer utförligt i en separat artikel.

Trevlig läsning!

Ettevalmistused
Mardilaadaks

4–6

Förberedelser inför
Mårtensmarknaden

Raamatu „Rannarootslaste
rahvarõivad“ sünd

8–11

Tillkomsten av boken
”Estlandssvenskarnas folkdräkter”

Bernhard
Schmidti pärand

12–15

Bernhard
Schmidts arv

Mälestushetk
Hara sadamas

16–17

Minnesstund
i Harga hamn

Nuckö Naiste
tantsusuvi

18–19

Nuckökvinnornas
danssonmar

Kui surm külla saabus –
matusekombed Noarootsis

20–22

När döden kom till byn –
begravnings seder på Nuckö

Kuidas Noarootsis
õlut pruuliti

23

När man bryggde
öl på Nuckö

Uskumused ja surma-
ended Noarootsis

24–25

Föreställningar och tecken
om döden i Nuckö

Sutlepa koolihariduse
ajaloost

26–29

Om Sutlep skolans
utbildningshistoria

Suur-Pakri koolifoto

30–35

Stora Rågö skolbild

Vilivalla
kalmistu kabel

36–41

Kapellet på
Vilivalla kyrkogård

Wahhl

44

Wahhl

Kaks paari
Noarootsi käpikuid

45

Två par vantar
från Nuckö

Kalender

46 / 54

Kalender

Rannarootsi kultuuriruum
perioodil 2023–2025

47–52

Estlandssvenskarnas kulturområde
under perioden 2023–2025

53

Aktivering av estniskt medborgarskap
i Sverige eller utomlands

Ettevalmistused Mardilaadaks

6.–8. novembril toimub Tallinnas traditsiooniline Mardilaat ja sellel aastal on peakülaline Aiboland ehk rannarootslased.

Kindlasti olete varasematel aastatel märganud müügiboksides müüdavat käsitööd mitmelt rannarootsi ajalooliselt asualalt nagu Ruhnu, Vormsi, Noarootsi. Tänavu koondame kõik ajaloolised asualad, kus on püsigokukondi, kes on pärandi säilitamise endale ülesandeks võtnud ühes kultuuripärandi sõpradega, üheks tervikuks ehk n-ö rannarootsi alaks, mis paikneb lava läheduses. Rannarootsi käsitöökastide vastaspoolelt leiad üles rannarootslaste käsitöötraditsioone tutvustavad töötoad, kus on esindatud viis piirkonda.

Töötubades, käsitöö õpitubades ning müügi- ja toidualal toimetavad käsitöömeistrid ja -oskajad tava-pärasest laiema piirkonnana esindatud ja koondatuna üheks Aibolandiks, mis on rannarootslaste rahvakillu poeetiline omanimetus enda kodukohale. Saarerahva kodust ehk Aibolandist leiate infot seondvalt Pakri saarte ja Vihterpaluga, Nõva ja Noarootsi piirkonnaga ning Vormsit, Hiiumaad ja Ruhnut tutvustavalt.

Laupäev on rannarootsi eri piirkondade päralt ka esinemislava ja seminariruum. Seminariruumis saab terve päeva jooksul vaadata filmiprogrammi, mis vaheldub ja kordab end teatud intervallides ning üles on seatud näitused. Tule ja ütle meile tere!

Reedesel päeval ehk 7. novembri programmis ajavahemikus 18-21, mis kannab nimetust Käsitöö ÖÖ mängitakse Tallinna Prantsuse Lütseumi rahvatantsuansambli Leesikad poolt ja Pakri Orkestri viiSIDE saatel maha nii Pakri saarte mardikombestik kui ka pulmatraditsioonid. Näha saab etnomoodi. Käsitöö ÖÖ-l osaledes saab lisaks silmailule mekkida joodavat kraami. Mida täpselt pakutakse, see tuleb ise kohapeal välja uurida! Toidualal esindab end tugevalt seni tänamatult

varju jäänud Nõva piirkond, mis väärtustab rannarootsi pärandit, kuid ei nimetata tihti osana Aibolandist.

Kogu ürituse taustajõud ei ole pärit ainult ajaloolistelt rannarootsi asualadelt. Koostööd Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liiduga teeb Eestirootslaste Kultuuriomavalitsus. Õpitubade taustal olev informatiivne ilu ja käsitöö ala koondava kujunduse autor on Piret Miina Roberg, kes on Noarootsi päritolu ja juhatuse liige Eestirootslaste Kultuuriomavalitsuses. Kõik rannarootslaste pärandit koondav tegevus on koondatud kultuuriomavalitsuse tegevjuhi Jana Stahli poolt koostöös Aibolandi kultuuripärandit mõtestajatega. Oleme tänulikud ajalooliste asualade kogukondade eestvedajatele, kes kohapeal mõtestavad rannarootslaste pärandit. Lisaks Eestimaa rootslastele ja nende järeltulijatele on meil rõõm teha koostööd meie kultuuripärandi mõtestajatega, kes ei oma suguvõsas otsest sugulust rannarootslastega või on sugulus nii kauge, et täpselt ei teatagi, kuid on meile kultuuriomavalitsuses samamoodi kallid nagu kogukonnad Aibolandis, sest sõprade tugi on alati olemas. Nendeks on muusikud, rahvatantsijad, pärandi uurijad eri valdkondades, projektide eestvedajad ja sündmuste loojad, keeleõpetajad, loomeinimesed erinevatelt elualadelt jne.

Kõikide nende inimeste toel, keda kutsume kultuuriomavalitsuses rannarootsi kultuurikandjateks, saab rannarootslaste pärand nähtavaks, hoituks ja kulgeb ajas edasi sarnaselt teiste kultuuriruumidega Eestis. Rannarootslaste rahvakultuur kogu mitmekesisuses ja sajandeid hoituna on põnev ja avastamist väärt!

Jälgi Mardilaata Facebookis

Följ Mårtensmarknaden på Facebook

Fotodel meeleolukad hetked
2024. aasta Mardilaadast /
Stämningsfulla ögonblick från
Mårtensmarknaden 2024

5x FOTO: EESTI RAHVAKUNSTI JA KÄSITÖÖ LÜIT / ESTLANDS
HANTVERKS- OCH FOLKKONSTFÖRBUND

Suurel laval astuvad 8. novembril üles programmi kohaselt või kuvatakse pilti ja heli järgnevalt:

10:30 Film ja heli

11:30 RUHNU
Ruhnu saare
lood ja
laulud koos
koolilastega,
muusikavideod

12:30 VORMSI
Talharpalood Marjult
ja Yngvelt. Rahvatantsurühm
Vormsi

13:30 RUHNU
Ruhnu saare lood ja laulud koos
koolilastega, muusikavideod

14:30 VORMSI
Talharpalood Marjult ja Yngvelt.
Rahvatantsurühm Vormsi

15:30 NOARROOTSI
Nuckö naised esitavad
rahvatantse. Esitatakse Mats
Ekmani laule ja Noarrootsi valssi

16:30 PAKRI
Pakri saarte viise kuuleb Pakri
Orkestri esituses

17:30 Film ja heli

Korraldajal on õigus teha lavapro-
grammi muudatuse ehk ole paindlik
ja valmis toredateks üllatusteks.

På Stora scenen uppträder den 8 november enligt programmet, eller visas bild och ljud enligt följande:

10:30 Film och ljud

11:30 RUNÖ
Runös berättelser och sånger
tillsammans med skolbarn,
musikvideor

12:30 ORMSÖ
Talharpaberättelser av Marju
och Yngve. Folkdansgruppen
Ormsö

13:30 RUNÖ
Runös berättelser och sånger
tillsammans med skolbarn,
musikvideor

14:30 ORMSÖ
Talharpaberättelser av Marju
och Yngve. Folkdansgruppen
Ormsö

15:30 NUCKÖ
Nuckö kvinnor uppträder
med folkdanser. Sånger av
Mats Ekman och Nuckövalsen
framförs

16:30 RÅGÖ
Melodier från Rågöarna
framförs av Rågö orkester

17:30 Film och ljud

Arrangören förbehåller sig rätten att
göra ändringar i scenprogrammet –
var flexibel och redo för trevliga
öppraskningar.

Förberedelser inför Mårtensmarknaden

Den 6–8 november äger den traditionella Mårtensmarknaden rum i Tallinn, och i år är hedersgästen Aiboland – estlandssvenskarna.

Säkert har ni under tidigare år lagt märke till det hantverk som har sålts i marknadsständer från flera av de historiska estlandssvenska bygderna, såsom Runö, Ormsö och Nuckö. I år samlar vi alla historiska bygder där det finns aktiva gemenskaper som har tagit på sig uppgiften att bevara arvet, tillsammans med kultur- arvets vänner, till en helhet – det så kallade estlandssvenska området, beläget nära scenen.

Mitt emot de estlandssvenska hantverksständer hittar du hantverksverkstäder som visar estlandssvenska hantverkstraditioner. Här representeras fem områden. I verkstäderna, hantverkskurserna samt på försäljnings- och matområdet arbetar hantverkare och kunniga som i år är samlade i ett bredare område än vanligt – ett Aiboland, vilket är estlandssvenskarnas poetiska namn för sitt hemområde.

I Aiboland-delen kan du ta del av information som rör Rågöarna och Vippal, områdena kring Neve och Nuckö, samt presentationer från Ormsö, Dagö och Runö.

På lördagen står scenen och seminarierummet i sin helhet till de olika estlandssvenska bygdernas förfogande. I seminarierummet visas under hela dagen filmprogram som återkommer i bestämda intervaller, och dessutom finns utställningar. Kom och säg hej till oss!

Fredagens program den 7 november, kl. 18–21, bär namnet "Handarbetets natt". Då framför Tallinna Prantsuse Lütseums folkdansensemble Leesikad, tillsammans med Rågö orkester, både Rågöarnas marditraditioner och bröllopsseder. Dessutom blir det etnomode. Under Handarbetets natt kan man inte bara njuta med ögonen – här serveras också något att dricka. Vad som erbjuds får man ta reda på på plats! På matområdet representeras starkt det hittills orättvist förbisedda området Neve, som värnar om det estlandssvenska arvet men som ofta inte nämns som en del av Aiboland.

Bakom hela evenemanget står inte bara de historiska

FOTO: EESTI RAHVAKUNSTI JA KÄSITÖÖ LIIIT / ESTLANDS HANTVERKS- OCH FOLKKONSTFÖRBUND

Vormsi müügileht mullusel Mardilaadal / Ormsö försäljningsstånd på fjolårets Mårtensmarknad

estlandssvenska bygderna. Estlandssvenskarnas Kulturförvaltning samarbetar med Estniska folkkonst- och hantverksförbundet. Den informativa utformningen och gestaltningen av hantverksområdet är skapad av Piret Miina Roberg, själv från Nuckö och styrelseledamot i Estlandssvenskarnas Kulturförvaltning. Allt det arbete som samlar estlandssvenskarnas arv koordineras av verksamhetsledaren Jana Stahl i samarbete med de som tolkar Aibolands kulturarv. Vi är tacksamma gentemot eldsjälarna i bygderna som på plats tolkar och förklarar arvet.

Förutom estlandssvenskarna själva och deras ättlingar är vi glada att samarbeta med våra kulturarvstolkare som inte har någon direkt släktanknytning till estlandssvenskarna – eller där anknytningen är så avlägsen att den inte längre är tydlig. I Kulturförvaltningen är dessa vänner oss lika nära som gemenskaperna i Aiboland, eftersom vänners stöd alltid finns där. Bland dem finns musiker, folkdansare, forskare inom olika områden, projektledare, arrangörer, språklärare, konstnärer och andra kreativa krafter.

Tack vare alla dessa människor, som vi i Kulturförvaltningen kallar estlandssvenska kulturbärare, blir estlandssvenskarnas arv synligt, bevarat och förmedlat vidare i tiden – i takt med andra kulturområden i Estland. Estlandssvenskarnas folkkultur, mångsidig och bevarad i århundraden, är fascinerande och värd att upptäcka!

Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit

6.11 12–19

7.11 10–21

8.11 10–19

MardiLaat

6.–8. november 2025 • Unibet Arena

Käsitöö ÖÖ

7. nov. 18–21

Peakülaline
Aiboland ehk
rannarootsi

mardilaat.ee

 Tallinn

Eesti Käsitöö Maja Pikk 22
Kaarmanni Käsitöö Vanaturu kael 8

Raamatu „Rannarootslaste rahvarõivad” sünd

Enamik raamatuprojekte valmivad mitu aastat ja samamoodi võttis raamatu „Rannarootslaste rahvarõivad” valmimine aega pisut üle nelja aasta – raamatu ideest kuni raamatu trükist illumiseni ja seejärel teose lugejateni toomine raamatuesitlustena.

Estirootslaste kultuuriomavalitsuse üks ülesandeid on algatada ja juhtida projekte, mis hõlmavad kõiki ajaloolisi rannarootsi asualasid ehk Aibolandi. 2021. aastal helistasin Kristina Rajandole, et tutvustada talle Aibolandi koondava rahvarõivaraamatu ideed, mida olin endas kandnud juba mõnda aega ja selgus, et sama mõtet oli mõelnud ka Kristina. Üks mõttekaaslane leitud, kellel oli jagada häid nõuandeid, kogusime kokku raamatukolleegiumi, kellest üks osa olid raamatu autorid. Kolleegiumisse kuulusid Helgi Põllo, Kristina Rajando, Marju Tamm, Yngve Rosenblad, Külli Uustal, Violetta Riidas, Lembe Maria Sihvre, Reet Piiri, Juta Holst ja Maret Tamjärv. Hiljem lisandus Ivar Rüütli, kelle roll oli kirjeldada rannarootslaste ajalugu.

Raamatu sisuosa valmides oli juba eelnevalt otsustatud koostöö Saara Kirjastusega, kellel on kogemusi rahvarõivaid tutvustavate raamatute kujundamisel ja

toimetamisel. Sellise meeskonnaga oli meil julgus alustada projekti, mida suurema arvu autoritega koostöös polnud kultuuriomavalitsus varem teinud.

Alustada tuli sisuosa ülesehituse põhimõtetest, kirjutajatel arhiivide külastamisest ja teadmiste koondamist üheks ülevaateks, kuidas teatud piirkonna rahvarõivaid kanti. Uurimistöö juures tehakse tihti uusi avastusi. Osa küsimusi vaevab uurijaid edasi ja neile otsitakse endiselt vastuseid. Kõiki raamatu autoreid seob Aibolandiga kas elukoht, põlvnemine rannarootslastest või ollakse seotud enda töö kaudu, mis annab sellele raamatule täiendavalt juurde teatava *je ne sais quoi*, mida raamatut lugedes kindlasti tunnetada võib.

Raamatu idee tõukus soovist koondada ja anda lugejale võimalus võrrelda piirkondadevahelisi sarnasusi ja erinevusi ning mõnel juhul endaltki küsida, kas kultuurilaenu eestlaste ja rootslaste vahel toimusid või

mitte ja mida teineteise kultuuriruumist laenati. Kristina Rajando ütles toredalt, et nad soovisid mõista ja mõtestada nii rahvarõivaste kandjaid samaaegselt rahvarõivaste kandmise traditsioonidega.

Raamat on täis põnevaid fakte ja kirevaid pilte ning koondab endas kõiki Aibolandi alasid. Täname Eesti rahvakultuuri keskust ja Saarte pärimus-

kultuuri programmi, Eesti kultuurkapitali ja mittetulundusühingut Pakri Rannad toetuse eest.

Loodame väga, et saame tagasisidet lugejaskonnalt ja rahvarõivaste uurijatelt. On võimalik, et see viib rannarootslaste rahvarõivaste kandmise ja kandjate mõtestamises uute avastusteni.

Tillkomsten av boken "Estlandssvenskarnas folkdräkter"

De flesta bokprojekt tar flera år att förverkliga, och på samma sätt tog arbetet med boken "Estlandssvenskarnas folkdräkter" något mer än fyra år – från den första idén till tryckningen och vidare till att boken nådde sina läsare genom bokpresentationer.

En av Estlandssvenskarnas Kulturförvaltnings uppgifter är att initiera och leda projekt som omfattar alla de historiska estlandssvenska bygderna – Aiboland. År 2021 ringde jag till Kristina Rajando för att berätta om idén till en bok som skulle samla Aibolands folkdräkter, en tanke jag hade burit på en tid. Det visade sig att Kristina hade tänkt i samma banor. En likasinnad var funnen – en person med både engagemang och goda råd att dela med sig av. Tillsammans samlade vi en redaktionsgrupp, där flera av medlemmarna också blev bokens författare.

I redaktionsgruppen ingick Helgi Põllo, Kristina Rajando, Marju Tamm, Yngve Rosenblad, Külli Uustal, Violetta Riidas, Lembe Maria Sihvre, Reet Piiri, Juta Holst och Maret Tamjärv. Senare anslöt Ivar Rüütli, vars uppgift var att beskriva estlandssvenskarnas historia.

När bokens innehåll började ta form hade vi redan beslutat att samarbeta med förlaget Saara Kirjastus, som har lång erfarenhet av att redigera och formge böcker om folkdräkter. Med ett sådant team vågade vi ta oss an ett projekt av den här omfattningen – något som Kulturförvaltningen inte tidigare gjort i samarbete med så många författare.

Arbetet började med att fastställa principerna för hur innehållet skulle byggas upp, hur skribenterna skulle samla material i arkiv och sammanställa sina kunskaper till en helhetsöversikt över hur folkdräkterna i respektive område bars. Forskning leder ofta till

FOTO: VALDUR VACHT

nya upptäckter – vissa frågor fortsätter att förbrylla forskarna och söker ännu sina svar. Alla bokens författare har någon personlig koppling till Aiboland – genom sitt hem, sitt ursprung i estlandssvenska familjer eller sitt arbete. Det ger boken en särskild ton, ett visst *je ne sais quoi*, som läsaren säkert kan känna mellan raderna.

Bokens idé föddes ur önskan att samla och visa de regionala likheterna och skillnaderna i folkdräkterna, och ibland också att väcka frågan om kulturutbyten mellan ester och svenskar – om de ägde rum, och vad som lånades från varandras kultursfärer. Kristina Rajando uttryckte det fint: de ville förstå och tolka både folkdräkterna och deras bärare, tillsammans med traditionerna kring hur dräkterna bars.

Boken är fylld av fascinerande fakta och färgstarka bilder och omfattar hela Aiboland.

Vi vill rikta ett varmt tack till Estniska Folkkulturcentret och programmet för öarnas immateriella kulturarv, till Estlands Kultuurkapital samt till föreningen Pakri Rannad för deras stöd.

Vi hoppas innerligt att vi får återkoppling från både läsare och forskare av folkdräkter – kanske leder det till nya upptäckter i förståelsen av de estlandssvenska folkdräkterna och deras bärare.

GALERII

„Rannarootslaste rahvarõivad“ “Estlandssvenskarnas folkdräkter”

RAAMATUESITLUSED / BOKPRESENTATIONER

22.07.2025, Tallinn

30.07.2025, Haapsalu

Bernhard Schmidti pärand

Bernhard Schmidt (1879–1935) oli Naissaarelt pärit optik ja astronoom, kelle elutöö pani aluse tänapäevasele astronoomiale. Tänavu möödub 90 aastat tema surmast.

Hoolimata lapsepõlves saadud raskest vigastusest, mis jättis ta ilma paremast käest, suutis ta oma teadmiste ja geniaalsusega saavutada rahvusvahelise tunnustuse. Tema suurim ja tuntuim leiutus on Schmidti kaamera, mis lahendas optikas aastakümneid kestnud probleeme. Enne Schmidti leiutist olid suuri taevaalasid pildistada võimaldanud teleskoobid tehniliste vigadega. Need moonutused, nagu sfääriline aberratsioon, astigmatism ja kooma, muutsid vaadeldavad tähed ebalooslikult väljavenitatuks, eriti vaatevälja servades. Schmidt lahendas selle probleemi, luues ainulaadse optilise süsteemi, mis koosnes sfäärilisest peeglist ja spetsiaalselt disainitud asfäärilisest korrektsiooniplaadist. See korrektsiooniplaat paigutati teleskoobi avasse ja selle kuju oli optiliselt täiuslik, et kompenseerida sfäärilise peegli tekitatud moonutused. Selle tulemusena saadi veatu kujutis palju laiemas vaateväljas kui kunagi varem.

See revolutsiooniline leiutus muutis vaatlevat astronoomiat pöördumatult. Aastaid pärast Schmidti surma kasutati tema kaamerat laialdaselt, eriti USA-s Mount Palomari observatooriumis, kus selle abil avastati sadu supernoovasid ning koguti esimesed olulised tõendid tumeaine olemasolu kohta. Schmidti kaameratega on koostatud ka kõige põhjalikumad taevaatlased, mis on paljuski tänapäevaste astronoomide töö alus.

Hoolimata oma tagasihoidlikust päritolust ja raskest elust on Bernhard Schmidt nimi igaveseks astrofüüsika ajalukku kirjutatud. Ta säilitas surmani Eesti kodakondsuse ning tema elust ja tööst on kirjutatud mitu raamatut.

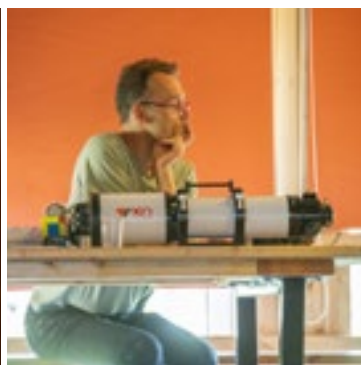

7x FOTO: PIKET ROBERG

Ivar Rütli

Tema hauakivil Bergedorfis seisavad ladinakeelsed sõnad: „Per aspera ad astra“ (läbi raskuste tähtede poole – ld k).

16. juulil toimunud Astronoomiafestivalil, mida korraldatakse hobiastronoomidele, tutvustati raamatut „Bernhard Schmidt – leiutaja Naissaarelt“, mis koondatakse endasse paar eespool mainitud artiklit. Kogu teose üldkontseptsiooni koostas raamatukolleeegiumist Walter Stephani Hamburgi Bergerdorfi observatooriumi arhiivist. Arhiivil on oma veebileht, kust saab ligi paljudele digiteeritud materjalidele, sh Bernhard Schmidti tööde ja instrumentidega seotud dokumentidele. Raamatule on eessõna kirjutanud astronoom Laurits Leedjärv, millele järgneb pilguheit Naissaare ajaloole ning leiutaja eluloole. Tagasisaate autorid on Kristina Rosen ja Hele

Trükisoe raamat Naissaare leiutajast / Tryckfärs bok om uppfinnaren från Nargö

Laurits Leedjärv

Kiimann. Põhiosa raamatust moodustavad Bernhard Schmidti elutööd kajastavad varasemad artiklid, mida on täiendanud uute kirjutistega raamatukollegiumi autorid Matthias Reinholdson, Walter Stephani, Kristina Rosen ja Ingvar Svanberg. Toimkonnaga liitusid raamatu eesti keelde tõlkinud Ivar Rüütli ja Matthias Bolliger. Raamatu keeletoimetaja oli Maarja Madisson.

Raamatut saab osta Argo Kirjastuse e-poest. See raamat võiks kuuluda koolide raamatukogudesse, et noortel oleks võimalik tutvuda Bernhard Schmidti pärandiga. Rootsi keeles ilmunud trükist saab osta alates septembrist Rootsis tegutsevalt eestirootslaste kultuurühingult SOV, Rannarootsi muuseumist ja Tallinna Rootsi-Mihkli kogudusest.

RAAMATUID BERNHARD SCHMIDTIST:

Ilukirjanduslikud teosed

- Jaan Krossi „Vastutuulelaev“ (1987) on vaieldamatult tuntuim teos Schmidti elust. See on biograafiline romaan. Kross kasutas romaani kirjutamisel nii ajaloolisi fakte kui ka ilukirjanduslikke võtteid, luues meisterliku loo vastutuult purjetamisest ja unistuste elluviimisest.

Biograafiad ja memuaarid

- Erik Schmidti „Minu onu Bernhard Schmidt“ (2002) on Bernhard Schmidti vennapoja kirjutatud mälestusteraamat. See annab isikliku sissevaate optiku ellu. Raamat rikastab Schmidti lugu detailidega, mis on muidu teada ainult pereleikmetele.
- Peeter Mürsepa „Bernhard Schmidt“ (1972) on üks esimesi eesti keeles ilmunud Schmidti biograafiaid lühikese, ent informatiivse ülevaatega tema elust ja teaduslikest saavutustest.

Teaduslikud ja aimelised teosed

- Välismaal on ilmunud ka teisi teadustöid, mis käsitlevad Schmidti panust optikasse, näiteks Barbara Landi „Bernhard Schmidt's Sky Camera“ (1968).
- Arno Wachmann, Bernhard Schmidti kolleeg ja astronoom Bergeborfi observatooriumist, kavatses algselt kirjutada Schmidti elulooraamatu. Ta kogus selleks ulatuslikult materjali, sealhulgas Schmidti vennapojalt Erik Schmidtilt. Biograafia asemel avaldas Wachmann aga mitu artiklit Schmidti elu ja töö kohta teadusajakirjades, sealhulgas Saksamaal, USA-s ja Rootsis. Üks tuntuim neist on artikkel pealkirjaga „From the life of Bernhard Schmidt“, mis ilmus 1955. aastal ajakirjas Sky and Telescope. Samuti avaldas ta kirjutise „Das Leben des Optikers Bernhard Schmidt“ ajakirjas „Sterne und Weltraum“ (1962). Wachmanni kirjutised olid olulised Schmidti pärandi dokumenteerimisel ja populariseerimisel teadlaste seas.

Bernhard Schmidts arv

Bernhard Schmidt (1879–1935) var en optiker och astronom från Nargö vars livsverk lade grunden till den moderna astronomin. I år har det gått 90 år sedan hans död.

Trots en svår barndomsskada, som berövade honom högerhanden, lyckades han med sina kunskaper och sin genialitet nå internationell erkänsla. Hans största och mest kända uppfinning är "Schmidt-kameran", som löste optiska problem som hade plågat astronomin i årtionden. Före Schmidts uppfinning led teleskop för vidvinkelfotografering av allvarliga fel. Dessa optiska aberrationer – såsom sfärisk aberration, astigmatism och koma – förvrängde stjärnorna, särskilt i bildfältets kanter. Schmidt löste detta genom att skapa ett unikt optiskt system bestående av en sfärisk spegel och en särskilt utformad asfärisk korrektionsplatta. Plattan placerades i teleskopets öppning och hade en form som optiskt upphävde spegelns fel. Resultatet blev en felfri bild över ett mycket större synfält än någonsin tidigare.

Denna revolutionerande uppfinning förändrade observationsastronomin för alltid. Under åren efter Schmidts död användes hans kamera i stor omfattning, särskilt vid Mount Palomar Observatory i USA, där hundratals supernovor upptäcktes och de första viktiga bevisen för mörk materia samlades in. "Schmidt-kameras" har även använts för att skapa de mest omfattande stjärnatlaserna, vilka än i dag utgör en grund för astronomiskt arbete.

Trots sitt enkla ursprung och sitt svåra liv är Bernhard Schmidts namn för evigt inskrivet i astrofysikens historia. Han behöll sitt estniska medborgarskap fram till sin

Ivar Rütli Laurits Leedjärvega / Ivar Rütli med Laurits Leedjärve

Matthias Bolliger

Pilguheit leiutaja lapsepõlvemaale / En blick mot
uppfinnarens barndomsland

död, och flera böcker har skrivits om hans liv och arbete. På hans gravsten i Bergedorf står de latinska orden: "Per aspera ad astra" ("Genom svårigheter mot stjärnorna").

Vid Astronomifestivalen den 16 juli, som riktar sig till amatörastronomer, presenterades boken "Bernhard Schmidt – uppfinnaren från Nargö". Den samlar flera av de tidigare nämnda artiklarna. Hela verkets koncept sammanställdes av Walter Stephan från observatoriets arkiv i Bergedorf, Hamburg. Arkivet har en egen webbplats med många digitaliserade dokument rörande Schmidts arbeten och instrument. Förordet är skrivet av astronomen Laurits Leedjärv, följt av en översikt över Nargös historia och uppfinnarens liv. Tillbakablickarna är författade av Kristina Rosen och Hele Kiimann. Huvuddelen av boken består av äldre artiklar om Schmidts livsverk, kompletterade med nya bidrag av arkivets författare Matthias Reinholdson, Walter Stephan, Kristina Rosen och Ingvar Svanberg. Till redaktionen anslöt sig även översättarna till estniska, Ivar Rüütli och Matthias Bolliger. Språklig redigering stod Maarja Madisson för.

Boken kan köpas i Argo Kirjastus webbutik. Den borde finnas i skolbibliotek så att unga kan bekanta sig med Bernhard Schmidts arv. Den svenskspråkiga utgåvan kan från och med september köpas hos Svenska Odlingens Vänner (SOV) i Sverige, vid Aibolands museum och i Svenska Mikaelkyrkan i Tallinn.

Ivar Rüütli ja Argo Kirjastus (Lea ja Andres
Adamson) / Ivar Rüütli och Argo Kirjastus

BÖCKER OM BERNHARD SCHMIDT:

Skönlitterära verk

- Jaan Kross' roman "Motvindens skepp" (1987) är utan tvekan det mest kända verket om Schmidts liv. Det är en biografisk roman. Kross använde både historiska fakta och litterära grepp för att skapa en mästerlig berättelse om att segla mot vinden och förverkliga drömmar.

Biografier och memoarer

- Erik Schmidts "Min farbror Bernhard Schmidt" (2002) är en minnesbok skriven av Bernhard Schmidts brorson. Den ger en personlig inblick i optikerns liv och berikar berättelsen med detaljer som annars bara var kända inom familjen.
- Peeter Mürsepps "Bernhard Schmidt" (1972) är en av de första biografierna på estniska. Den ger en kort men informativ översikt av hans liv och vetenskapliga prestationer.

Vetenskapliga och populärvetenskapliga verk

- Utomlands har det också publicerats andra arbeten om Schmidts bidrag till optiken, till exempel Barbara Landis "Bernhard Schmidt's Sky Camera" (1968).
- Arno Wachmann, Schmidts kollega och astronom vid Bergedorf-observatoriet, planerade ursprungligen att skriva en biografi över Schmidt. Han samlade in omfattande material, bland annat från Schmidts brorson Erik Schmidt. I stället för en biografi publicerade Wachmann flera artiklar om Schmidts liv och arbete i vetenskapliga tidskrifter i Tyskland, USA och Sverige. En av de mest kända är artikeln "From the life of Bernhard Schmidt", som publicerades 1955 i tidskriften Sky and Telescope. Han publicerade också "Das Leben des Optikers Bernhard Schmidt" i tidskriften Sterne und Weltraum (1962). Wachmanns skrifter var viktiga för att dokumentera och sprida Schmidts arv bland forskare.

Mälestushetk Hara sadamas

ÜLLE SCHÖNBERG

Noarootsis, Hara sadamas, toimus 21. septembril
2025 Suurpõgenemise kaheksakümne esimese
aastapäeva mälestushetk.

3x FOTO: MAIE ARRO

Ülle Schönberg luges katkendeid Viktor Amani raamatust „Äraminek. Eestirootslased Teise maailmasõja ajal ja lahkumine Rootsi” / Ülle Schönberg läste utdrag ur Viktor Amans bok “En bok om Estandssvenskar. Andra världskriget och överflyttningen till Sverige”

Kristo Hüdsi pidas palvuse ja meenutas kaheksakümne ühe aasta taguseid valusaid sündmuseid / Kristo Hüdsi höll andakten och mindes de smärtsamma händelserna för åttioett år sedan

EELK Noarootsi Koguduse õpetaja Kristo Hüdsi pidas palvuse ja tegi kokkuvõtte neist karmidest aastatest kaheksakümmend üks aastat tagasi, kui paljud rannarootslased pidid oma kodutalud maha jätma ning alustama teekonda üle tormise Läänemere.

Saatuslikul 1944. aastal luhtusid Otto Tiefi valitsuse katsed Eesti Vabariigi iseseisvust taastada. 1944. aasta jaanuaris algas Nõukogude Liidu vägede sissetung Eestisse, mis põhjustas elanikkonnas hirmu Saksa okupatsioonile (1941–1944) eelnenud Nõukogude Liidu võimu taaskehtestamise ees. Nende sündmuste ajal põgenes Eestist umbes 70 000–80 000 inimest.

Sajandeid Eestimaal elanud rannarootslaste kogukonda puudutasid Teine maailmasõda ja okupatsioonivõimude sammud suhteliselt veelgi rohkem kui eestlasi. NSV Liidu sõjaväebaaside rajamine Eestisse 1939–1941 paikas suure osa rannarootsi kogukonnast segi ja sundis nad kodudest lahkuma. 1940. aastal esitas peaaegu 8000 rannarootslast Nõukogude võimudele taotluse väljarännuks Rootsi, kuid loa said vaid käputäis. Saksa ülemvõimu kehtestamisel tehti uus katse.

1944. aasta juunis algas rannarootslaste üldine evakueerimine Rootsi mootorpurjekaga „Juhan”.

Evakueerimisreisid väljusid erinevatest kohtadest vastavalt vajadusele – Tallinn, Paldiski, Väike-Pakri, Vormsi, Haapsalu, Rohuküla, Ruhnu. Kindel sõidugraafik puudus, mõnikord peatus laev reisijate pealevõtmiseks vaid paariks tunniks. Selleks ajaks oli sadamaala kõrvalistele isikutele suletud, köiega ümber piiratud ja relvastatud valve all. Köie juures asuvas kontrollpunktis tuli ette näidata oma rootsi rahvust kinnitav kaart; kaardile löödi väljarännutempel, nimekirjas tehti nime juurde märke, Saksa raha tuli ära anda ja seejärel pääses laevale.

„Juhan” tegi rannarootslastega kokku üheksa reisi. Esimesed reisid suundusid Stockholmi Vabasadamasse (Frihamnen), alates viiendast reisist suunati laev avalikkuse tähelepanu vältimiseks ümber kõrvalisemasse Breviki sadamasse. Köige rahvarohkemad reisid toimusid augustis, kui pardale võeti eestirootslasi kokkulepitust enam, 400–600. Tegelik reisijate arv oli tunduvalt suurem, ühel reisil üle 1000, sest laevale võeti ka eestlasi, kes maksid selle eest eraldi. Rootslastele oli ülevedu tasuta. Kokku toimetati „Juhaniga” Rootsi 3346 eestirootslast, laias laastus pool kogu sõja ajal lahkunud rahvusgrupist.

Minnesstund i Harga hamn

I Nuckö, i Harga hamn, hölls den 21 september 2025 en minnesstund för att hedra 81-årsdagen av den stora flykten.

ÜLLE SCHÖNBERG

Estniska evangelisk-lutherska kyrkan (EELK) Nuckö församlings präst Kristo Hüdsi höll andakten och gav en sammanfattning av de hårda år som började för åttioett år sedan, då många estlandssvenskar tvingades lämna sina hemgårdar och påbörja färderna över det stormiga Östersjön.

Det ödesdigra året 1944 misslyckades Otto Tiefs regerings försök att återupprätta Republiken Estlands självständighet. I januari samma år inledde Sovjetunionen sin offensiv mot Estland, vilket väckte rädsla bland befolkningen för återinförandet av den sovjetiska makten, som tidigare föregåtts av den tyska ockupationen (1941–1944). Till följd av dessa händelser flydde omkring 70 000–80 000 människor från Estland.

Den estlandssvenska gemenskapen, som hade levt i århundraden i Estland, drabbades av andra världskriget och ockupationsmakternas åtgärder ännu hårdare än ester i allmänhet. Sovjetunionens upprättande av militärbaser i Estland 1939–1941 splittrade stora delar av den estlandssvenska befolkningen och tvingade många att lämna sina hem. År 1940 lämnade nästan 8 000 estlandssvenskar in ansökningar till de sovjetiska myndigheterna om utvandring till Sverige, men endast ett fåtal fick tillstånd. När den tyska överhögheten etablerades gjordes ett nytt försök.

I juni 1944 började den allmänna evakueringen av estlandssvenskar till Sverige med motorsegelfartyget ”Juhan”. Evakueringsresorna utgick från olika platser beroende på behov – Tallinn, Paldiski, Lilla Rågö, Vormsi, Hapsal, Rohuküla och Runö. Någon fast tidtabell fanns inte; ibland stannade fartyget bara några timmar för att ta ombord passagerare. Vid den tiden var hamnområdet avspärrat med rep, stängt för obehöriga och bevakat av beväpnade vakter. Vid kontrollpunkten vid repet måste man visa upp sitt kort som bekräftade svensk nationalitet; kortet stämplades för utvandring, namn noterades i listan, de tyska pengarna lämnades in och först därefter fick man gå ombord.

”Juhan” gjorde totalt nio resor med estlandssvenskar. De första resorna gick till Frihamnen i Stockholm, men från och med den femte resan styrdes fartyget om till den mer avskilda hamnen i Brevik för att undgå offentlig uppmärksamhet. De mest fullsatta resorna ägde rum i augusti, då 400–600 estlandssvenskar togs ombord – ibland över 1 000 personer på en resa, eftersom även ester fick åka med mot betalning. För svenskarna var överfarten kostnadsfri. Sammanlagt fördes 3 346 estlandssvenskar över till Sverige med ”Juhan”, ungefär hälften av hela den grupp som lämnade under kriget.

Viktor Aman

Eestirootslastest kooliõpetaja ja kirjamees Viktor Aman sündis 1912. aastal Noarootsis Österby külas Irjase talus. Kooliõpetajana tundis ta rannarootslaste asualasid hästi ja osales nii Eestis kui 1945. aastast ka Rootsis aktiivselt ühiskondlikus tegevuses. 1943. aastal põgenes ta Saksa mobilisatsiooni eest Rootsi, kus töötas Eestirootslaste Komitee juures, kogudes andmeid Stockholmi saabuvate eestirootslaste vastuvõtmiseks ja majutamiseks.

Kohe pärast Rootsi jõudmist palus Viktor Aman kõigil põgenikepaatides saabunud oma meenutused üles tähendada. Kirjapandud lood koguti eestirootslaste kultuuriühingu Svenska Odlingens Vänner (SOV) arhiivi. Nüüdseks on nii paatkondade mälestused kui ka nimekirjad täies mahu publitseeritud rootsikeelses väljaandes „Estlandssvenskarnas flykt över Östersjön. Flyktberättelser och namnföteckning över anlända 1940–1945” (Stockholm, Svenska Odlingens Vänner 2014).

Viktor Aman

Den estlandssvenske läraren och författaren Viktor Aman föddes 1912 i byn Österby i Nuckö, på gården Irjas. Som lärare lärde han känna de estlandssvenska bygderna väl och deltog aktivt i samhällslivet både i Estland och, från 1945, även i Sverige. År 1943 flydde han till Sverige undan den tyska mobiliseringen, där han arbetade vid Estlandssvenskarnas kommitté med att samla in uppgifter för mottagandet och inkvarteringen av de estlandssvenskar som anlände till Stockholm.

Omedelbart efter ankomsten till Sverige uppmanade Viktor Aman alla som kommit med flyktbåtarna att skriva ned sina minnen. De nedtecknade berättelserna samlades i estlandssvenskarnas kulturförening Svenska Odlingens Vänner (SOV) arkiv. Numera är både båtflyktningarnas minnen och passagerarlistorna i sin helhet publicerade i den svenskspråkiga utgåvan Estlandssvenskarnas flykt över Östersjön. Flyktberättelser och namnförteckning över anlända 1940–1945 (Stockholm, Svenska Odlingens Vänner 2014).

Nuckö Naiste tantsu- suvi

Nuckö Naised võtsid eesmärgiks saada “Iseoma” tantsupeole Tallinnas. Ja saidki. Ühel päeval peale ettetantsimisi oli tagasiside postkastis teatega “Ootame teid peole!” Süda jättis paar lööki vahele küll. Muidugi heameelest, et pikad õhtud ja nädalavahetused harjutamist, nutmist ja naermist polnud tühja läinud ja lõpuks saame kogeda, mis tunne see on – mitmekümne tuhande tantsijaga väljakut jagada. Meie rühmast olid vähesed varem tantsupeol käinud, enamusele oli see aga uus ja kauaoodatud kogemus.

Tule tulemine

Laulu- ja tantsupidu pole pidu enne kui 15. juuni päikesetõusul Eesti Rahva Muuseumi õuel süüdatud tuli pole tervele Eestimaaale tiiru peale teinud.

Suure ringiga jõudis tuli Noarootsi täpselt jaanipäeval, 24. juunil ja selleks puhuks olid Vormsi saare tantsijad teisele poole lahte poolsaarele sõitnud, et meiega ühist tantsuplatsi jagada ja tulest osa saada.

Harjutada, harjutada, harjutada

Tantsupeo nädal algas juba eelneval pühapäeval harjutusväljakul. Knopkad maas ja skeemid käes hakkasime oma rühmaga selgeks saanud tantse väljakutäie naistega üheks terviklikuks jooniseks seadma. Hommikust õhtuni. Mitu päeva jutti. Kahte tantsu.

Kui need enamvähem juba platsi peal välja nägema hakkasid, õppisime sama järjekindlusega ühistantsud otsa. Tundus, et neid jooniseid ei saa iialgi toimima. Aga usaldades, et liigijuhid ei tee seda ju esimest korda, jätkasime rõõmsalt protsessiga. Ja üllatus-üllatus, ühel hetkel tulid mustrid välja – nii lilledes aknad kui vanaema põlle neerumuster.

Peale lõputuid harjutuspäevi ei suutnud Kalevi staadioni päris muru ja teist värvi knopkad meis enam segadust tekitada. Muidugi oli uhke tunne rahvariites platsile tulla ja kolmel etendusel suure vaevaga selgeks õpitud tantsud nii ilusasti, kui vähegi suutsime, pidulikult ette kanda!

4x FOTO: MAIE ARRO

Laulu- ja tantsupeo tuli toodi meile paadiga üle lahe. Saatedelegatsiooni tervitavad Noarootsi ja Vormsi tantsurühmad / *Sång- och dansfestens eld fördes till oss med båt över viken. Delegationen som följde elden hälsades välkommen av dansgrupperna från Nuckö och Ormsö*

Tule tulemise rahvapidu Pürksis. Neid tantse ja laulumänge, mida on tantsitud nii Vormsis kui Noarootsis, esitasime koos / *Folkfesten "Eldens ankomst" i Birkas. De danser och sånglekar som har dansats både på Ormsö och i Nuckö framförde vi tillsammans*

Gotlandi kadrill / *Gotlandskadrillj*

3x FOTO: NUCKÖ NAISED

See, et laulupeol sajab, on Eesti rahva teadatumtud nali, aga tantsijaid ilmataat hoidis. Tibutas kontrolletenduse ja esimese etenduse vahepeal vaikselt ära ning edasi oli kuni rongkäiguhommikuni rahu majas / Att det regnar under sångfesten är ett välkänt skämt bland ester – men vädergudarna var nådiga mot dansarna. Det duggade stilla mellan genrep och första föreställningen, och sedan rådde lugn och uppehåll ända fram till morgonen för paraden

Nuckökvinnornas danssommars

Nuckökvinnor hade satt upp ett mål – att kvalificera sig till den stora dansfesten "Iseoma" ("Släktskap") i Tallinn. Och de klarade det! En dag efter fördansen låg ett meddelande i inkorgen: "Vi väntar er till dansfesten!" Hjärtat hoppade över några slag – av glädje förstås! Alla de långa kvällarna och helgerna av övning, tårar och skratt hade inte varit förgäves. Nu skulle vi äntligen få uppleva känslan av att stå på samma plan som tiotusentals andra dansare. Bara några i vår grupp hade tidigare deltagit i en dansfest – för de flesta var det en ny och länge efterlängtdad upplevelse.

Eldens ankomst

Sång- och dansfesten börjar inte på riktigt förrän den eld som tänds vid soluppgången den 15 juni på Estlands nationalmuseum i Tartu har gjort sin rundtur genom hela landet.

Med en lång färdväg nådde elden Nuckö på självaste midsommardagen, den 24 juni. För detta tillfälle kom dansarna från Vormsi över viken till halvön för att dela dansplats med oss och ta del av eldens värme och kraft.

Öva, öva, öva

Dansfestveckan började redan söndagen före huvudfesten, på repetitionsfältet. Med våra märkpinnar i marken och skisserna i händerna började vi tillsammans med de andra kvinnorna forma våra välinövade danser till en enhetlig helhet. Från morgon till kväll. I flera dagar i sträck. Två danser.

När de äntligen började ta form på fältet, lade vi till de gemensamma danserna med samma envishet. Det kändes först som att figurerna aldrig skulle fungera. Men vi litade

"Miia mängu" sörmusemängus said Nuckö Naised endale täienduse – Väana-Jõesuu naisrühma "Maranad", kellel samuti Noarootsi punasetriibulised rahvarõivad. Ootame neid järgmisel suvel Noarootsi kodukandipäevadele tantsima! / I dansen "Miia mängu" finns en del där man leker den traditionella ringleken med ringen. Där fick Nuckökvinnorna sällskap av kvinnogruppen "Maranad" från Väana-Jõesuu, som också bär Nuckös rödrandiga folkdräkter. Vi ser fram emot att dansa med dem igen nästa sommar på hembygdsdagarna i Nuckö!

på att våra ledare visste vad de gjorde – och, till vår förvåning, tog mönstren till slut form: blomstrande fönster och mormors förklädes välvda droppmotiv.

Efter otaliga repetitionsdagar kunde inte ens den riktiga gräsmattan på Kalev-stadion eller de annorlunda färgade märkpinnarna längre förvirra oss. Det var en högtidlig känsla att ta in på planen i folkdräkt och under tre föreställningar dansa våra mödosamt inövade danser – så vackert som vi bara kunde!

Kui surm külla saabus – MATUSEKOMBED NOARROOTSIS

MERILIN KAUSTEL-LEHEMETS

Vanas Noarootsi rannarootslaste külades oli suhtumine surma rahulik ja leplik. Matusekombed olid kristlikud, kuid neis peegeldusid ka kohalikud tavad, kogukondlik kokkuhoid ja inimeste elujõud. Surma ei peetud millekski liialt traagiliseks – ükski pidu ei jäänud ära vaid seetõttu, et keegi suri. Võidi küll mängida ja laulda nukramaid viise, kuid üsna varsti pärast matust naasti elu rõõmude juurde. Kõik teadsid, et elu lõpeb kord paratamatult surmaga, ja see teadmine oli osa eluringi loomulikust mõistmisest.

Viktor Aman on kirjeldanud seda muretut suhtumist kui rannarootslaste elukogemuse peegeldust – inimesed, kes olid õppinud elu eest võitlema, olid õppinud ka leppima nende lahkumisega, kes olid oma elutee lõpuni käinud.

Kui keegi suri

Kui keegi perest suri, suleti kõigepealt hoolikalt surnu silmad. Uskumuse kohaselt võisid lahti jäänud silmad mõne elava inimese „kaasa kutsuda”. Surnu pesti puhaks ja riietati erilistesse suririietesse. Ta asetati õlgedest sängile, et hing saaks rahulikult kehast lahkuda. Öösiti peeti surnuvalvet – istuti, lauldi ja palvetati.

Rase naine ei tohtinud surnut vaadata, sest arvati, et laps võib sündida „surma märgiga” – näiteks kollatõve, kahvatus, rahutuse või kehakaalu langusega. Raviks pidi last pesema sama seebiga, millega surnut oli pestud.

Kui surnu kirstu asetati, kogunesid sugulased palvusele, pärast mida pakuti süüa ja juua. Kirst oli lihtne, värvimata laudadest.

Kirst ja selle tähendus

Kirst valmistati enamasti kodus. Laastud, mis hõõveldamisel tekkisid, pandi kirstu – sageli surnu pea alla. Kui kõik laastud kirstu ei mahtunud, ei tohtinud neid põletada, vaid need tuli maha matta. Ka õled, millel surnu oli lebanud, viidi koos ülejäänud laastudega talust eemale kaugele metsa.

Kui surnu oli kirstu asetatud, lauldi psalm ja kirst viidi välja hoonesse, kus see seisis kuni matusteni. Kui suri pereisa või perenaine, tapeti sageli lammas – usuti, et muidu võib surnu endaga õnne kaasa viia.

Ristid ja hauad

Hauaristid olid peaaegu alati lihtsast puidust, vahel kuni kahe meetri kõrgused. Servad hõõveldati siledaks ja kaunistati lõigete või mustritega. Risti põiklatile

kirjutati surnu nimi, surma aeg ja sageli ka perekonna sümbol. Noarootsis ja ka saartel leidis lubjakivist päikeseriste ja keskaegset tüüpi mälestusmärke.

Hauaplatsi valides välditi kiriku põhjakülge, sest seda peeti õnnetuimaks paigaks – sinna maeti vaid enesetapjad ja kurjategijad.

Riietus

Sageli maeti inimene riietes, mida ta oli kandnud omaenda pulmas. Meestel võis see olla pulmasärgina hoitud valge särk, naistel leeririietus või pulmakleit. Pulmapeol kasutatud linad pandi mõnikord kirstu põhja. Elavate inimeste rõivaid surnutele ei antud – see pidi tooma õnnetust.

Matusepäev

Matusepäeval kogunesid sugulased ja külaelanikud. Perenaine pakkus külalistele odrakõrti – kistan-graut –, mida söödi vaikselt. Seejärel lauldi psalm, ja teise salmi ajal tõusti vaikselt palvele. Siis suleti kirst ja tõsteti vankrile. See, kes oli kirstu valmistanud, oli ka see, kes kaane kinni naelutas.

Kui surnu läbi värava viidi, joonistati vasaku jalaga kolm risti, et surnu ei tuleks tagasi kummitama. Vankri ette ei tohtinud panna mära, kes oli varsa ilmale toonud – arvati, et see toob õnnetust ja rikub varsa viljakuse. Samuti ei tohtinud surnut vedada üle külvatud põllu, isegi kui see oli lume all – see võis rikkuda saagi.

Laul ja leinarong

Noarootsi matuserong oli kaugel vaikuse ja leina kuvandist. See oli täis laulu ja muusikat – psalme lauldi valjusti ja neid võis kuulda juba pool tundi enne, kui rong kiriku poole jõudis. Ees kõndis köster või hea luumees, vahel istus ta koguni kirstu otsas ja laulis, olles ühtaegu nii eeslaulja kui kutsar. Juhuslik mööduja oleks võinud arvata, et tegemist on pigem pidupäevaga – laul kandis endas nii kurbust kui elujõudu.

Noarootsis tunti ka järgmist laulu:

*Mötas vi en gång där hemma,
bortom dödens mörka älv.
Att från tidens vedermöda,
vila ut hos Herren själv.
Möts vi då, möts vi då,
på den andra sidan floden?
Får vi mötas bortom floden,
dit ej några sorger nå.*

Noarootsi leinajad kõnnivad vankri
järel / *Nuckö sörjande som går
bakom vagnen*
(Aman, 1964:309)

Kui rong jõudis kabeli juurde, vaibus laul ja kuuldus kellahelin. Seejärel alustati uuesti psalmiga. Kirst viidi kirikusse, kaas avati ja vaadati, et surnu lebaks õigesti oma saepurupadjakesel, pea veidi kõrgemal kui jalad. Seejärel naelutati kaas kinni ja kirst kanti taas välja – laul ja kellade helin saatsid lahkunut teele.

Matus ja muldasängitamine

Pärast jumalateenistust mindi koos preestriga haua juurde. Kuus meest kandsid kirstu ja lasid selle kõite abil hauda. Samal ajal lauldi psalm ja loeti lühike palve, sageli Meie Isa palve. Seejärel heitsid lähemad omaksed kolm peotäit mulda kirstule, ja mehed, kes olid haua kaevanud, täitsid selle – ikka laulu saatel.

Valminud hauaküngas kaunistati ristiga, mida mõnikord pühapäeval kirikusse minnes kaunistati värskete

lilledega. Haud kaeti muruga, suvel ehti aasalilledega, talvel pohlavartest pärjaga.

Matusetoit

Pärast matust koguneti ühise söögilaua ümber – tavaliselt surnu kodus, mõnikord ka kabelis. Sugulased, sõbrad ja kirstukandjad sõid koos, meenutasid lahkunut, suitsetasid piipu ja jõid õlut. Toidu valmistamisel aitasid vabatahtlikud külaelanikud. Laual oli sageli suitsuliha keedetud lihasupp kartuli, klimpide ja loorberilehtedega. Enne sööki laulsid kõik püsti seistes psalmi. Pärast sööki mindi vaikides laiali.

När döden kom till byn – BEGRAVNINGSSEDER PÅ NUCKÖ

MERILIN KAUSTEL-LEHEMETS

I de gamla kustsvenska bygderna i Nuckö präglades synen på döden av en stillsam tro, sång och gemenskap. Begravningsederna var kristna, men fyllda av lokala drag som speglade både vardagens hårdhet och människornas livsglädje. Döden betraktades inte som något alltför tungt – ingen fest ställdes in på grund av ett dödsfall. Man kunde spela och sjunga sorgliga melodier, men ganska snart återvände glädjen och livslusten. Alla visste att livet en dag ändå skulle sluta med döden, och det fanns en naturlig försoning i det.

Viktor Aman har beskrivit denna bekymmerslösa inställning som ett tecken på kustbornas livserfarenhet – människor som hade kämpat hårt för att överleva lärde sig också att inte sörja alltför länge när någon som levat sitt liv gick bort.

När någon dog

När någon i familjen dog stängdes först den dödes ögon, noggrant och med respekt. Man trodde att om ögonen förblev öppna, kunde den döde "dra med sig" någon

levande. Kroppen tvättades ren och kläddes i särskilda dödskläder. Den döde lades på halm, för att själen skulle kunna lämna kroppen i ro. Under natten satt man vak vid den döde – man bad, sjöng och höll sällskap.

En gravid kvinna fick inte se på den döde. Man fruktade att barnet då kunde födas med så kallad "dödfel", vilket kunde visa sig som gulshot, blekhet, rastlöshet eller viktnedgång. Som botemedel tvättades barnet med samma tvål som använts för att tvätta den döda.

När kistan skulle läggas samlades släktingarna till bön, varefter mat och dryck serverades. Kistan var enkel, gjord av omålade plankor.

Kistan och dess symbolik

Kistan tillverkades i regel hemma. Alla hyvelspån som blev över lades i kistan, oftast under den dödes huvud. De spån som inte fick plats fick inte brännas utan skulle grävas ner. Halmen som den döde legat på och spånen från kistan fördes långt ut i skogen, bort från gården.

När den döde hade lagts i kistan sjöng man en psalm, varefter kistan fördes ut till ett uthus där den stod till begravningen. Om den döde var husbonden eller husmodern slaktades ofta ett får, annars trodde man att den döde kunde ta lyckan med sig.

Kors och gravar

Gravkorsen var nästan alltid av enkelt trä, ibland upp till två meter höga. Kanterna hyvlades och dekorerades med snitt, och på tvärlånen ristades den dödes namn, dödsår och familjens symbol. Solkors av kalksten och medeltida minnesmärken var också vanliga i Nuckö och på de omkringliggande öarna.

Vid val av gravplats undvek man kyrkans norra sida, som ansågs olycksbådande och var avsedd för självmördare och förbrytare.

Klädsel

Det var vanligt att man begravdes i kläder som burits vid det egna bröllopet. Män kunde till exempel bära sin bröllopsskjorta, och kvinnor sin konfirmations- eller bröllopsklänning. Bröllopslinnen sparades ofta för att läggas i kistans botten. Levande människors kläder fick däremot inte användas till den döda, eftersom det förde olycka.

Begravningsdagen

På begravningsdagen samlades släktingar och bybor. Husmodern serverade korngröt – kistan-graut – till gästerna, som åt i stillhet. Man sjöng en psalm, och vid den andra versen reste man sig till tyst bön. Sedan stängdes kistan, som bars ut och placerades på en vagn. Den som hade tillverkat kistan spikade igen locket.

När kroppen bars ut genom grinden ritade man tre kors med vänster fot för att hindra den döde från att återvända som spöke. Framför likvagnen fick man inte spanna för ett sto som hade haft föl – annars kunde fölet förlora sin fruktsamhet. Inte heller fick man köra med den döde över en sådd åker, även om den var täckt av snö, eftersom det ansågs kunna förstöra skörden.

Sången och processionen

Begravningsprocessionen var högljudd och fylld av sång. Psalmerna kunde höras på långt håll när vagnen slingrade sig mot kyrkan. Försångaren, ofta klockaren eller en duktig sångare, ledde tåget – i Nuckö kunde han till och med sitta ovanpå kistan och sjunga. Förbipasserande kunde lätt få intrycket att processionen snarare uttryckte livsglädje än sorg.

En sång som var känd i Nuckö lød:

*Mötas vi en gång där hemma,
bortom dödens mörka älv.
Att från tidens vedermöda,
vila ut hos Herren själv.
Möts vi då, möts vi då,
på den andra sidan floden?
Får vi mötas bortom floden,
dit ej några sorger nå.*

När processionen närmade sig kapellet tystnade sången, och klockorna började ringa. Efter ringningen tog sången vid igen. I kyrkan bars kistan in, locket togs av och man såg till att den döde låg rätt på sågspånsbädden, med huvudet något högre än fötterna. Sedan spikades locket igen, och kistan bars ut under psalmsång och klockringning.

Jordfästning och gravläggning

Efter gudstjänsten gick prästen och de sörjande tillsammans till graven. Kistan bars av sex män, som med hjälp av rep sänkte ner den i jorden. Samtidigt sjöngs en psalm och en kort bön, ofta Fader vår. Sedan kastade de närmaste tre nävar jord på kistan, och graven fylldes igen av de män som grävt den – allt under sång.

På den färdiga gravhögen placerades ett kors, ibland dekorerat med färsk blommar när man gick till kyrkan på söndagar. Graven täcktes med torv och pryddes sommartid med ängsblommor, vintertid med en krans av lingonkvistar.

Måltiden

Efter begravningen samlades man till måltid, vanligen i den avlidnes hem men ibland i kapellet. Släktingar, vänner och kistbärarna åt tillsammans, delade minnen, rökte pipa och drack öl. Maten tillreddes av frivilliga. En vanlig rätt var kötsoppa gjord på rökt kött, potatis, klimpar och lagerblad. Innan man började äta sjöng alla stående en psalm. Sedan gick man hem, stilla och samlade.

Kivirist Noarootsi kalmistul / Stenkors på Nuckö kyrkogård
(RrM F 171 F; RrM F 172 F)

Kuidas Noarootsis õlut pruuliti

Vana tava järgi pruulis iga Noarootsi peremees õlut suurteks kalendripühadeks, heinateoks ning muudeks pidupäevadeks nagu pulmad ja matused.

H. SÖDERHOLMI ÜLESTÄHENDUSED
1945. A NOAROOTSI

Kui oder oli rehe alt toodud, otsustati, kui palju sellest linnastada. Oder leotati suurtes anumates 3–4 päeva. Seejärel laotati see umbes 10 sentimeetri paksuselt põrandale idanema; jaheda ilma korral kaeti rebasenahaga. Viie-kuue päeva pärast, kui idu oli piisav, viidi oder kuivatisse ja kuivatati 4–5 päeva.

Linnaseid tehti sageli terveks aastaks ning hoiti suurtes nõudes või kirstudes. Humalat kasvatati kodus.

Päev enne pruulimist jahvatati linnased talu tuuleveskis. Pruulimiseks oli tarvis mitut anumad – meskimisanumat, kurnamisanõud ja kääritusanumat, mida hoiti ainult selleks otstarbeks. Enne tarvitamist loputati nõud kadakaveega, et need oleksid puhtad ja tihedad.

Kõigepealt kuumutati vesi. Kuum vesi valati linnastele suurde meskimisanumasse ja lasti neil paar tundi seista. Seejärel valati virre välja ning meski loputati uue veega, kuni värv jäi hele. Virre lasti jahtuda; seejärel lisati humalat, sest muidu võinuks virre hapuks minna.

Kui pruulmeister leidis, et virre on parasjagu jahtunud, kallati see suurde (150–200-liitrisesse) anumasse, lisati pärm ja jäeti soojalt käärima. Käärimine oli määrrav: liigne soojus andis lameda maitse, liigne jahedus peatas käärimise.

Kui linnased olid head ja pruulmeister osav, sai 30–40 kilost linnastest umbes 100–120 liitrit head õlut. Mõnepäevase käärimise järel oli õlu valmis ning kallati 25–30-liitristesse vaatidesse, mida hoiti keldris.

20. sajandi alguses
Suur-Nõmmkülas valmistatud
õlleankur / Õlfat tillverkat i Klottorp
i början av 1900-talet

När man bryggde öl på Nuckö

Enligt urgammal tradition skulle varje estlandssvensk husbonde brygga öl till de stora årshögtiderna, till höbärgningen och till andra festliga tillfällen som bröllop och begravningar.

UPPTECKNINGAR FRÅN NUCKÖ
1945 AV H. SÖDERHOLM

När husbonden hade tagit in kornet bestämdes man hur mycket som kunde mältas. Kornet lades i kar för blötläggning i 3–4 dagar. Därefter spreds det i ett cirka 10 centimeter tjockt lager på golvet för att gro; i svalt väder täcktes det med rävsinn. Efter 5–6 dagar, när kornet grott tillräckligt, flyttades det till torken/bryggkaret för att torka i 4–5 dagar.

Man mältade ofta för hela året och förvarade malten i stora kärl eller kistor. Humlen odlades hemma.

Dagen före brygden maldes malten i gårdens väderkvarn. Till bryggningen behövdes flera kärl – bryggkärl, mäsckkar, silkärl och jäsckar – som användes enbart för detta. För att täta och fräscha upp dem sköljdes de med vatten kokat på enris.

Först värmdes vattnet. Varmt vatten slogs på malten i ett stort mäsckkar och fick stå ett par timmar. Därefter tappades vörten av, och mäsken sköljdes med nytt vatten tills färgen blev svag. Vörten fick sedan svalna; därefter lades humle i, annars kunde den vilda vörten surnas.

När bryggmästaren ansåg att vörten var lagom sval, slogs den om i ett stort kar (150–200 liter), jäst tillsattes och karet ställdes varmt för jäsning. Jäsningen var avgörande: för hög värme gav fadd smak, för låg temperatur hejdade jäsningen.

Var malten god och bryggmästaren kunnig kunde 30–40 kilo malt ge 100–120 liter gott öl. Efter ett par dagars jäsning var ölet färdigt och slogs på mindre fat om 25–30 liter som förvarades i källare.

► Pürksi külas 19. sajandi teises pooles valmistatud õllekapp. Küljelauad kuusk ja tamm, käepide kasepuidust / Ölskåp tillverkat i Birkas under andra hälften av 1800-talet. Sidobrädor av gran och ek, handtag av björk

ERM A 426892

HM - 3671 E

Uskumused ja surma- ended Noarootsis

Vanas Noarootsis usuti, et surm ei tulnud kunagi ilma märguandeta. Loodus, loomad ja ka igapäevased juhused võisid kõik kuulutada surma saabumist. Sellised uskumused ja märgid püsisid rahva seas kaua, ning mitmeid neist on 20. sajandi alguses kirja pandud.

MERILIN KAUSTEL-LEHEMETS
Tartu ülikooli lõputöö
materjalide põhjal

- Kui laps või loom sai väiksema vigastuse, loeti haava kohal vana loits: „*da re, morga de, krokra o korpar skq hak qm te, de foryke kan oent kqma otor.*” („Täna punane, homme surnud, rongad ja varesed tulevad sind nokkima. Surnud ei tule tagasi.”)
- Kui põllul jäi väike osa külvamata, arvati, et keegi sureb selle aasta jooksul – seda nimetati „surmaküniks”.
- Selleks et kaitsta vastsündinut ja ema surma või kurja eest, anti sünnitanud naisele odraleiba ja juustu. Kui keegi nägi unes surnut, tähendas see, et on oodata tormi või vihma. Kui rongad kraaksusid õue peal, oli see surma või õnnetuse märk.
- Kui matusepäeval sadas vihma, arvati, et peatselt tuleb veel üks surm. Tähelepanu pöörati isegi surnu jalgadele – kui vasak jalg oli paremast pikem, pidi järgmiseks surema naine; kui parem jalg oli pikem, siis mees. Kui kirstu välja kandes jäi vasak jalg ukse vahele, suri naine; kui parem, siis mees.
- Kui järvelt kostis karje, usuti, et keegi upub. Kui kägu lendas kahe inimese kohalt ja kukkus mitu korda, arvati, et nende liit ei kesta – üks neist sureb. Et surnu „tõuseks üles”, valati tema peale keev vesi.
- Ka leib andis märke: kui küpsetamisel tekkis tainasse auk või mulk, tähendas see, et peagi tuleb surmateade.
- Kui keegi nägi vaimu, tuli lugeda Meie Isa palvet – siis see kadus. Surmariiete õmblemisel ei tohtinud õmblusniidile sõlme teha, sest muidu ei saanud surnu rahu.
- Kui unes nähti, et hammas kukub välja või tõmmatakse välja, tähendas see sugulase surma. Kui järvel kostis laudu kolksumas, toodi see samuti surmaga seostatud märgiks. Kui nina sügeles, oodati halba uudist.
- Ka kirikukellade kõla tähendas midagi. Kui kellad kõlasid kurvalt, oodati uut õnnetust või surma. Kui heli oli hele ja rahulik, öeldi, et suri inimene, keda väga taga ei igatsetud.
- Surmaga seostati isegi igapäevaseid tegusid: kui siseneti tuppa täpselt sel hetkel, kui keegi lõikas kää-

ridega riiet, tähendas see surma. Neljapäeva õhtul ei tohtinud silmi pesta – muidu vananeb kiiresti.

- Kui hobused keeldusid liikumast, kui surnut kodust välja viidi, pöörati neil rakmed tagurpidi – siis nad hakkasid kohe liikuma. Uskumuse järgi seisis neil tee peal kurat ise.
- Kui sõrmus kukkus maha pulma ajal, oodati halba – kas surma või lahutust. Kui tuul puhus matusepäeval kodust välja suunas, viidi koos surnuga ka pere õnn; vastutuul tähendas, et õnn jäi koju.
- Kui lapse eest ei loetud Meie Isa palvet, võis „vana kuri” ta kaasa viia. Arvati, et kurjad inimesed olid rasked vedada – hobused ei liikunud, kui nende surnukeha kiriku suunas viidi. Kui keegi nägi unes, et ta pühib tuba, tähendas see surma, ja kui taevas olid korraga näha päike, kuu ja täht, pidi surema keegi lähedastest.

Surmaended uusaastaööl

- Uusaastaöö oli eriliselt täis märke ja endeid. Kui nähti laua all suurt nelinurkset valgust, pidi keegi aasta jooksul surema. Kui sinine valgus langes laest või tõusis läve alt üles, tähendas see samuti surma.
- Kui tühjas toas või lauda all kostis pauk või kolm summutatud lööki, ennustas see surma – vahel ka lapse surma. Kui kuuldi tühjas ruumis kedagi laulmas, saagimas või puid lõhkumas, oli see samuti halb enne. Isegi seletamatu kellalöök tähendas surma.
- Uskumuse järgi võis inimene näha tulevast surijat, kui ta uusaastaõhtul süütas küünla, kõndis sellega ümber maja ja vaatas siis aknast sisse – ta nägi peata inimest, kes pidi aasta jooksul surema. Mõnikord nägi ta ka iseennast peata, ja seepärast ei julgetud seda rituaali sageli teha.
- Õhtul pandi lusika alla väike kuhjake soola. Kui hommikuks oli see ise laiali läinud, pidi see inimene surema. Samuti siluti õhtul tuhka ahju ees – kui hommikul oli tuhas auke, pidi sama palju inimesi aasta jooksul majas surema.

Föreställningar och tecken om döden i Nuckö

I det gamla Nuckö trodde man att döden sällan kom utan förvarning. Naturen, djuren och vardagens små händelser kunde alla bära bud om ett kommande dödsfall. Sådana föreställningar och tecken levde länge kvar bland kustborna, och många berättelser nedtecknades under 1900-talets början.

MERILIN KAUSTEL-LEHEMETS
Baserad på material ur
ett examensarbete vid
Tartu universitet

- När ett barn eller ett djur skadades lätt, kunde man läsa en gammal ramsa över såret: „*da re, morga de, krokar o korpar skö hak om te, de forrke kan oent komma otor.*” (”Idag röd, imorgon död, kråkor och korpar kommer att plocka på dig. De döda kommer inte tillbaka.”)
- Om en liten del av åkern inte blev sådd, sade man att någon i bygden skulle dö under det kommande året – detta kallades ”död-fåra”.
- För att skydda nyförlösta kvinnor och spädbarn från döden eller onda krafter gavs modernbröd (kakobre) och ost. Att se en avliden i drömmen betydde att en storm eller nederbörd var på väg, och om korpar skrek på gården, tolkades det som ett förebud om död eller olycka.
- Om det regnade när en grav grävdes, ansågs det vara ett tecken på att ett nytt dödsfall snart skulle inträffa. Man fäste till och med betydelse vid den dödes ben: var det vänstra benet längre än det högra, skulle nästa som dog vara en kvinna – och tvärtom. Om det vänstra benet fastnade i dörren när kistan bars ut, väntade kvinnlig död; om det högra, en mans.
- Om man hörde ett skrik från sjön, trodde man att någon snart skulle drunkna. En gök som flög över två människor och gol några gånger betydde att deras förbund inte skulle bestå – en av dem skulle dö. För att hindra den döde från att ”stiga upp” igen hällde man hett vatten över kroppen.
- Även brödet i ugnen kunde tala: om det bildades hål eller bulor i degen under bakningen, skulle man snart få dödsbud.
- Om man såg ett spöke, skulle man läsa Fader vår – då försvann det. Man fick inte heller knyta en tråd som användes vid sömnad, särskilt inte den som användes till dödskläder, annars kunde den döde inte få ro.
- Att drömma att man drog ut tänder betydde att en släkting skulle dö. Och om man på sjön hörde ljud som av bräddor som slog mot varandra, var det också ett tecken på död. När näsan kliade, väntades dödsbud.
- Till och med kyrkklockornas klang tolkades: om de lät sorgset när den döde bars till graven, skulle en ny olycka drabba bygden. Om klangen däremot var ljus, dog människor som inte saknades lika mycket.
- Man trodde att det betydde död att stiga in i ett rum just när man hörde tyg klippas med sax. På torsdagskvällar fick man inte tvätta ögonen, annars skulle man snabbt bli gammal.
- Om hästarna vägrade röra sig när den döde fördes bort från gården, vände man på selarna – då började de genast gå. Det sades att djävulen själv hade stått i vägen.
- Om ringen föll under bröllopet, väntade olycka: antingen död eller skilsmässa. Vinden på begravningsdagen hade också betydelse. Blåste det medvind, tog den döde lyckan med sig; motvind betydde att lyckan stannade hemma.
- Om ett barn inte lästes Fader vår över, kunde ”den gamle onde” ta det med sig. Onda människor var svåra att föra till kyrkogården – hästarna vägrade dra vagnen. Att drömma att man sopade ett rum förebådade död, och om solen, månen och en stjärna syntes på himlen samtidigt, betydde det att någon nära skulle dö.

Dödsprofetior på nyårsafton

- Nyårsnatten var särskilt fylld av tecken och förebud. Den som såg ett stort fyrkantigt ljus under bordet skulle dö inom året. Om ett blått ljus föll från taket eller steg upp från tröskeln till taket, var det också ett tecken på död.
- Om man hörde en knall i ett tomt rum eller under ladan, eller tre dova slag, förutspådde det ett dödsfall – ibland ett barns. Ljud av sågning eller huggning i ett tomt rum betydde också död, likaså klockringning utan synlig orsak.
- Den som gick runt huset på kvällen efter att ha tänt ett ljus och sedan såg in genom fönstret, kunde se den utan huvud som skulle dö under nästa år. Ibland såg man också sig själv utan huvud – därför vågade få prova.
- På nyårsafton lade man en liten hög salt under sin sked. Om högen hade spridits av sig själv till morgonen, skulle man dö. Likaså jämnade man askan framför spisen; om det fanns hål i den nästa morgon, betydde det att så många personer skulle dö i huset under det kommande året som det fanns hål.

Ees keskel õpetajad Herman Timmerman (vasakul) ja Karl Alun / Främre raden i mitten: lärarna Herman Timmerman (till vänster) och Karl Alun

Sutlepa kooli- hariduse ajaloost

SERLI HEERINGAS

Sutlepa kool asutati 1867. aastal Aulepas. Esimeseks õpetajaks sai Gustav Umda – valla ainus kirjaoskaja mees, kes töötas ühtlasi ka vallakirjutajana. Esimesel aastal peeti kooli Umda kodus, Rehe-Antsu (Reansi) talu rehetoas.

Umda (1846–1895) oli lõpetanud Kuuda õpetajate seminari. Rahvuselt rootslane, pidi ta koolis õppides esmalt eesti keelt täiustama ning hiljem omandas ka vene keele.

Sama aasta sügisel valmis parun Taube toel uus koolimaja Sutlepas, vana kõrtsi kohale. Taube kinkis ehituseks 200 palki ja 600 tellist. Kokku läks ehitus maksma ligi 647 rubla – suur summa tolle aja kohta. Uus koolimaja õnnistati sisse 15. novembril 1867 praost Gringensoni poolt.

Õpetaja palk koosnes talukohast tasuta pidamiseks (rendiväärtusega 28 rubla), 52 rublast rahas, 50 süllast hagudest (25 rubla väärtuses) ja 2 süllast kasehalgudest (6 rubla väärtuses).

Algul oli kool kolmepäevane – eestlased käisid koo-

lis kolm ja rootslased kolm päeva nädalas. Kolm talve koolis käinud lapsed pidid seejärel igal pühapäeval käima kuni leeriajani ehk 17. eluaastani. Õpe keskendus piiblile ja katekismusele. 1876. aasta kooliseadus nägi ette vähemalt viiepäevase õppenädala, mistõttu hakkasid eesti ja rootsi lapsed koos koolis käima. Pühapäevase õppe asemel jäid ühepäevalapsed laupäeviti kooli.

Õpetajad ja muutused

Umda palk tõsteti vahepeal 120 rublani. Kui aga mõisnik 1891. aastal koolikoha maha müüs, jäi rendist saadav palk osa ära. Sellest ajast maksis vald õpetajale 100 rubla aastas. 1895. aastal ostis vald koolikoha päriks.

Koolis käimine oli sunduslik, puudujatel tuli 5 kuni 10 kopikat trahvi maksta iga puudunud päeva eest. Ka kord oli vali. Kord oli üks poiss kaheks tunniks peale tunde jäetud, kuid poiss jooksis koju. Selle eest sai ta järgmisel päeval 10 hoopu ihunuhtlust. Selliseid juhtumeid tuli ikka veel ette.

Umda tuntumate õpilaste seas olid hilisem Noarootsi köster Johan Nyman ja riigikokku kuulunud Hans Pöhl – mõlemad SOV asutajaliikmed. Nyman paistis silma juba esimesel koolipäeval, kui kirjutas tahvlile alfabeedi nii suurte kui väikeste tähtedega, ja hakkas peagi õpetajat koolitöös abistama.

Umda töötas Sutlepa kooli õpetajana 28 aastat, kuni suri 1895. aasta juulis peale pikka haigust. Tema järel tuli kooli Gustav Tomty, Paslepa õpetajate seminari lõpetanu. Tomty ajal tehti koolimajale põhjalik remont. 1912. aastal lahkus ta Österby kooli ja tema asemel asus ametisse Aleksander Neyman Rooslepast. Neyman oli uuendusmeelne õpetaja, kuid pidi Saksa-Vene sõja tõttu 1915. aasta lõpus ametist lahkuma.

Järgnesid lühikesed ametiajad: Willem Ambros (lahkus 1917 tervise tõttu), Villem Talbabak (1918 kevadeni, hariduseta), Joel Nyman (1918 sügiseni), Anton Westerberg (1919 kevadeni). 1919/1920. õppeaastal tuli kooli Karl Alun, kes jäi ametisse terveks aastaks. 1920. aastal valis vallanõukogu uueks õpetajaks Vabadussõja ohvitseri leitnant Herman Timmermani, kes oli lõpetanud Uppsala õpetajate seminari. Esialgu ei kinnitanud koolivalitsus tema ametit ja ta töötas aasta aega palgata, kuid 1921. aastast tunnustati teda ametlikult. Koolist sai neljaklassiline ning tööle asus ka teine õpetaja – Aluni abikaasa Sofia, kes andis käsitööd.

1930. aastal lahkus Alun, ja 1931. sügisel jagunes kool kaheks: eesti kooliks ja rootsi kooliks. Rootsikeelne kool viidi Nõmmküla mõisa häärberisse, õpetajaks sai Timmerman. Eesti koolis alustas kolm klassi, mida juhatas Ester Palm (Veissenfeldt). Aasta hiljem asendus ta Julie Palmiga.

1931. aastal muudeti kool kuueklassiliseks, kuid õppetöö käis ühe klassikomplektiga. See tähendas, et ühe õpetaja kanda jäi väga suur koormus. Õpilaste teadmiste tase oli madal – isegi 5. klassi lapsed ei osanud korrumist ega jagamist nullidega.

Kooli kõrval korraldati ka üritusi, näiteks õpilaspidu rahvatantsude, laulude ja näidenditega. Kuid kohalike usklike ilmavaate tõttu peeti tantsimist ja laulmist paatus, mistõttu lapsed tohtisid osa võtta ainult eeskavast.

1933. aastal lahkus Julie Palm ja tema asemele tuli Mare Laanjärv (Leever).

1930. aastate koolielu

Õpetaja Mare Laanjärv on meenutanud, et oli väga petunud, kui koolimaja nägi, sest see olnud väga vana. Seest olnud aga ilusti remonditud ja kõik oli siiski väga puhas. Kool ei olnud väga suur – seal oli üks klassituba nelja suure aknaga. Klassis oli kolm pingirida, suur ahi ja harmoonium. Õpetaja käsutuses oli tuba ja köök ning toast astus õpetaja otse klassiruumi. Klassiruumi kõrval oli olnud kunagi sahver, kuid sahvrast oli ümber ehitatud lava.

Õppetöö algas 2. oktoobril ja kestis 31. maini. Esimakordselt oli koolis ka kuues klass. Tegutses Eesti Noorte Punase Risti organisatsioon ja anti välja koolilehte. Korraldati matku ja sõprusõhtuid Oru kooliga. Paljudele on meelde jäänud südamlük emadepäev, kuhu olid kutsutud kõikide õpilaste emad.

8. septembril 1933 sõitis Sutlepast läbi riigivanem Konstantin Päts oma saatjaskonnaga. Õpilased seadsid end tee äärde, viskasid lilli ja moodustasid spaleeri. II klassi õpilased Selma Bruus ja Liidia Rüüdein andsid riigivanemale tervituseks kimbu kooliaia lilli. Tänutäheks said mõlemad tüdrukud suure šokolaadikarbi.

Mare Laanjärv jäi oma kohale kuni uue koolimaja avamiseni 1939. aastal.

Allikad:

- Ervin-Johan Sedman „Arhiividokumente Noarootsi koolide ajaloost“ RONOR 3-4 1990 lk. 4–6 ja 16–18.
- Sutlepa kooli kroonika, koostatud aastatel 1931–1939.
- Intervjuu Mare Laanjärvega 1995.
- Kirjavahetus Elmar Nymaniga.

Om Sutlep skolans utbildningshistoria

SERLI HEERINGAS

Sutlep skola grundades år 1867 i Dirslätt. Den första läraren var Gustav Umda – den ende skrivkunnige mannen i socknen, som även arbetade som sockenskrivare. Det första året hölls undervisningen i Umdas hem, i Rehe-Antsu (Reansi) gårds rian.

Umda (1846–1895) hade utexaminerats från Kuuda lärarseminarium. Han var estlandssvensk och måste därför först förbättra sin estniska i skolan, senare tillkom även ryska språket.

Samma höst byggdes en ny skolbyggnad i Sutlep med stöd av baron Taube, på platsen där den gamla krogen stått. Taube skänkte 200 stockar och 600 tegelstenar till bygget. Kostnaderna uppgick till cirka 647 rubel – en stor summa vid den tiden. Den 15 november 1867 invigdes byggnaden av prosten Gringenson.

Lärarens lön bestod av en gård att bruka (värderad till 28 rubel i arrende), 52 rubel i pengar, 50 famnar ved (värderat till 25 rubel) och 2 famnar björkved (6 rubel).

Till en början var skolan tredagars: estniska barn gick tre dagar i veckan och de svenska barnen tre andra dagar. Efter tre vintrar i skolan måste barnen fortsätta gå varje söndag fram till konfirmationen vid 17 års ålder. Undervisningen fokuserade främst på Bibeln och katekesen. Skollagen 1876 föreskrev minst fem skoldagar per vecka, och från den tiden undervisades de estniska och svenska barnen tillsammans. Söndagsundervisningen för en-dagars-elever flyttades då till lördagar.

Lärare och förändringar

Umdas lön höjdes så småningom till 120 rubel. När dock godsherrn 1891 sålde skolans tomt, försvann arrendevärdet ur lönen. Därefter betalade socknen 100 rubel årligen. År 1895 köpte socknen platsen som egen egendom.

Skolgången var obligatorisk, och frånvarande elever fick betala 5 till 10 kopek i böter för varje dag de uteblev. Även disciplinen var sträng. En gång blev en pojke kvarhållen i två timmar efter lektionerna, men han sprang hem. För detta fick han nästa dag ta emot tio

FOTO: SOV

Sutlepa rahvakool, öpetaja Herman Timmerman / Sutleps folkskola, lärare Herman Timmerman

slag med spö. Sådana händelser förekom fortfarande.

Bland Umdas elever fanns den blivande kantorn i Nuckö Johan Nyman och riksdagsmannen Hans Pöhl – båda framstående företrädare för estlandssvenskarna och grundare av SOV. Nyman imponerade redan första skoldagen genom att skriva alfabetet med både stora och små bokstäver på tavlan, och hjälpte snart läraren med skolans arbete.

Umda verkade som lärare i 28 år fram till sin död i juli 1895 efter en längre sjukdom. Hans efterträdare blev Gustav Tomty, utbildad vid Pasklep lärarseminarium. Under hans tid genomgick skolan en omfattande renovering. År 1912 flyttade han till Österby skola och ersattes av Aleksander Neyman från Roslep. Han var en modern pedagog men tvingades lämna sitt arbete i slutet av 1915 på grund av det tysk-ryska kriget.

Efter honom följde korta anställningar: Willem Ambros (avgick 1917 av hälsoskäl), Villem Talbabak (1918, utan lärarutbildning), Joel Nyman (till december 1918), Anton Westerberg (1919).

Läsåret 1919/1920 anställdes Karl Alun, som stannade ett år. År 1920 utsåg sockennämnden en ny lärare – frihetskrigets officer löjtnant Herman Timmerman, utbildad vid lärarseminariet i Uppsala. Inledningsvis godkändes han inte officiellt och arbetade ett år utan lön, men från 1921 erkändes han och skolan blev fyraklassig. Även en andra lärare tillkom – Aluns hustru Sofia, som undervisade i handarbete.

Emadepäev Sutlepa algkooli juures 1935 a. / Mors dag vid Sutlepe folkskola år 1935

År 1930 lämnade Alun sin tjänst, och hösten 1931 delades skolan i två: Sutlepe estniska skola och Sutlepe svenska skola. Den svenska delen flyttades till Klottorp herrgård, som byggts om till skola, med Timmerman som lärare. Den estniska skolan startade med tre klasser under ledning av Ester Palm (Veissenfeldt), som året därpå ersattes av Julie Palm.

År 1932 gjordes skolan sexklassig, men undervisningen bedrevs i en enda klassavdelning. Detta innebar en tung arbetsbörda för läraren och nivån bland eleverna var låg – även femteklassare behärskade inte multiplikation och division med nollor, kände inte till subjekt och predikat eller väderstrecken.

Vid sidan av skolundervisningen ordnades olika evenemang, bland annat en elevfest med körsånger, folkdanser och Oskar Luts pjäs Kålhuvudet. Men på grund av de lokala troendes uppfattning – att dans och sång var synd – fick barnen endast delta i programmet.

År 1933 lämnade Julie Palm sin tjänst och ersattes av Mare Laanjärv (Leever).

Skolliv på 1930-talet

Läraren Mare Laanjärv har berättat att hon blev mycket besviken när hon såg skolhuset, eftersom det var mycket gammalt. Invändigt var det dock fint renoverat och allt var ändå mycket rent. Skolan var inte särskilt stor – där fanns ett klassrum med fyra stora fönster. Klassrummet hade tre bänkrader, en stor kamin och ett harmonium.

Lärarens bostad bestod av ett rum och ett kök, och från rummet gick man direkt in i klassrummet. Bredvid klassrummet hade det tidigare funnits ett skafferi, men detta hade byggts om till en scen.

Undervisningen började den 2 oktober och slutade den 31 maj. För första gången fanns nu även en sjätte klass. Vid skolan verkade Estniska Röda Korsets ungdomsförening och en skoltidning gavs ut. Utflykter och vänskapskvällar med Oru skola organiserades. Många mindes särskilt den hjärtliga morsdagen, dit alla elevers mödrar var inbjudna.

Den 8 september 1933 passerade statschefen Konstantin Päts Sutlepe med sitt följe. Eleverna stod på rad längs vägen och strödde blommor. Eleverna Selma Bruus och Liidia Rüüdein från klass II överräckte en bukett med blommor från skolträdgården. Som tack fick båda flickorna en stor chokladask.

Mare Laanjärv stannade kvar som lärare fram till invigningen av den nya skolbyggnaden 1939.

Källor:

- Ervin-Johan Sedman „Några arkivdokument om Nuckö skolorna“ RONOR 3-4 1990 sidor 4–6 och 16-18.
- Sutlepe skolans krönika, sammanställd åren 1931–1939.
- Intervju med Mare Laanjärv, 1995.
- Korrespondens med Elmar Nyman.

Suur-Pakri koolifoto

MARKO RAAT

Kevadel õnnestus meil põlise pakrilase Arnold Lindgreniga mõlemal Pakri saarel ringi vaadata ja muidugi käisime ka Suur-Pakri koolikohas, mis on info-tahvliga tähistatud. Vaadanud tahvlil olevat koolimaja ja inimestega fotot, mille allkiri on „Suur-Pakri, õpilased ja pakrilased kooli ees. 2. august 1936 (SOV kogu)“, hakkas silma, et see ei ole „koolipilt“ ehk tuttavas nn žanris grupipilt õpetajaga. Koolilapsi on pildil vähe, täiskasvanuid palju ja loodus on suviselt lopsakas, (selleks ajaks olid õpilased juba ammu karja saadetud, mida kinnitab ühtlasi foto augustikuine dateering). Aga see ei ole samuti mõni teine n-ö tähtsa sündmuse puhul korraldatud pildistamine, mis oleks inimeste riietusest, paigutusest ja rekvisiitidest välja loetav. See ei ole kohe kindlasti koolimaja juures tehtud pulma-, leeri-, varrude-, matus- ega talgupilt. Foto meeleolu on kuidagi kerge, siin on juhuslikku ja mängulist, olgu või seik, et paar inimest on jäänud pildistamise ajaks majja ning vaatavad fotograafi veranda klaasakendest, osa mehi ja naisi on muigvel. Samuti on näha, et keegi ei ole inimesi nõudlikult harmoonilistesse ja kompaktsetesse ridadesse ajanud, mida väärika sündmuse fotol poseerimine kahtlemata eeldas. Pigem isegi vastupidi, näib, et mõni naine on otsekui kõheldes ja viimaselt hetkel umbusklikult kaadri äärest pildile imbunud. Fotol olevate inimeste paigutuses, suhetes ja olekus ei ole ajastust ja traditsioonist tulenevat soo, vanuse ega jõukuse rõhutamise hierarhiat, seega ei ole see ka ühe hõimu, küla, seltsi või muu kollektiivi osalistele teadaolevate kokkuleppeliste omavaheliste sidemetega seltskonna jäädvustus. Foto on kadreeritud huvitavalt ja dünaamiliselt, pildil on sügavust ja õhku, pildile mahub isegi kauge tuulik. Aga vaatamata fotograafi tehnilisele professionaalsusele ja komponeerimiskeskusele jääb meistri taotlus ning foto sisuline fookus allakirjutatule ikkagi hämaraks ja foto mõjub eelnevast hoolimata kuidagi juhuslik ehk väga tänapäevase suvalise telefonifotona. Ja kuigi fotograafia ei olnud esimese vabariigi ajal enam imeasi, siis spontaanseid pilte küla-keskkonnas ja ammugi veel sellise inimhulgaga korrakaadris pigem ei sündinud. Seda enam, et Arnoldi teada oli ainuke isiklik fotoaparaat Rukkisaartel (otsetõlge Pakri saarte rootsikeelsest nimetusest Rågöarna – toim.) Väike-Pakri Suurküla Börsi talus ning selle omanik, perepoeg Oskar Sydman, küla(de) peal pildistamas ei käinud. Toona sageli saari külastanud rannarootslaste uurijate, antropoloogide ja etnoloogide pilk see samuti pigem ei ole, nende jaoks ei ole selles hoones, hetkes ja inimestes pildil midagi arhailist, erilist, iseloomulikku rõhutavat

FOTO: MARKO RAAT

või moodsast ühiskonnast eristuvalt eksootilist. Või isegi kui pildil olevatel vanemate naiste põlledel ja pearättidel oleks teadlase pilk empaatiliselt peatunud, siis käis rändfotograafina grupipildi tegemine juba ennast kehtestava teaduse vaatlus- ja kadreerimismetoodika vastu.

Infotahvli juures seda intrigeerivat fotot ühiselt vaadates ja kõva häälega mõeldes, küsides ja saare inimeste vahelisi seoseid otsides hakkas see pilt peagi Arnoldi abil rääkima. Vanal fotol oli lihtsalt avanemiseks aega vaja, et pildi vaatajad talle tähelepanu pööraks ja Arnold tuttavate nägude kaudu sinna ajahetke sisse saaks minna. Avanes põnev külasündmus, mis üksnes vaadates ennast kuidagi välja ei anna ja mida ilma seda fotot sündmuse kaasaegse kohalolijaha vaadates ja sellest rääkides suure tõenäosusega muidu enam olemas ei oleks.

Arnoldile, kes on sel pildil esireas ja viieaastane, meenus, et tegemist oli raadioaparaatide müügimehega, kes käis suvel Suur-Pakril. „Raadioaparaadi tutvustamine toimus koolimajas, kuhu rahvas kogunes kuulama ja kokkutuljad pildistati koolimaja ees,“ meenutas Arnold. Ühtlasi jäeti aparaat kaheks nädalaks koolimajja rahvale proovimiseks ning saare teistkordsel külastusel said inimesed müügimehe tehtud foto endale soetada, niisiis võiks selle pildi allkiri olla hoopis „Pakrilased koolimajas rändkaupmehe raadioaparaati kuulamas“. Mis siis, et raadiot ennast pildil näha ei ole – nimelt selle sündmuse tõttu need saareinimesed seekord kohtusid ja ühisele pildile said. Niisamuti on kõik vanad tähtpäevi kujutavad fotod kokkuleppelised: nt pulm on fotodel reeglina ainult selles osalejate staatiline rivistus pruutpaariga, mitte mõni hetk mitmepäevasest sündmusest endast. Samas käivitab selline pilt ikkagi meie fantaasia pulmapeost ning hoiab pulma kui sündmuse alles perekonna ja laiemalt kogukonna ühismälus ka põlvkondi hiljem. Nii ka käesoleva pildi puhul, kus nimelt see kaadri taha jäänud sündmus teeb foto eriti võluvaks ja ha-

ruldaseks. Rääkimata sellest, et sellele situatsioonile tekib vaataja peas nüüd lausa heli – koolimaja uks on paakil ja vähemalt allakirjutanu fantaasias on majas mängiv raadio osa selle foto näitemängust, selgitamaks, miks vähemalt kaks meest fotole läbi aknaklaaside on otsustanud jääda. Silma torkab samuti, et fotol ei ole peale väga noore Arnoldi ühtegi poissi – võib kahtlustada, et natuke vanemad poisid kasutavad võimalust, kui keelavaid autoriteete ei ole aparaadi juures.

Kui potisetude ja harjuskite käikudest Eesti külates on palju mälestusi ja üleskirjutusi, siis moodsa tehnikaga kaubitseja kohtumistest külarahvaga on väga vähe infot. Aga veelgi vähem on lugusid ja jälgi, mis emotsioone ja olukordi see kohalikus kogukonnas tekitas. Nagu sel kõnesoleval fotol kohale tulnud inimhulgast näha, oli tegemist kahtlemata erilise sündmusega, kuigi Arnoldi mäletamist mööda raadio saareelanike seas päris tundmatu ei olnud, mõnes talus oli see juba olemas. Kõigile (ka kehvemal järjel peredele) avalikku ruumi tooduna oli raadio aga midagi uut ja vaieldamatult mitmeks nädalaks elurütmi muutev meelelahutus. Kõnekas on, et naised ja tüdrukud on saanud piisavalt ettevalmistusaega, et pildile parimais pühapäevarõivais tulla. Ning kui poti- ja pudukaupmeestega olid talurahval pikalt väljakujunenud suhtlemis- ja kauplemismustrid, siis kalli ja elitaarse kauba müügimehe saabumine külla oli kahtlemata midagi eriskummalist. Arnoldi sõnul keegi testimiseks jäetud raadiot ära ei ostnud, mis on pigem ootuspärane – peen ja luksuslik kraam tahtis küllap pikemat rahaplaneerimisega kui kaks nädalat. Võimalik, et see olukord käis ka põhimõtteliselt „uudisaju“ traditsiooniliselt ise mere tagant kingituseks ja imestamiseks koju tooma harjunud randlase meremeheväärikuse pihta.

Aga just see pakrilaste vandeseltslaslik raadio ostmatajätmise otsus, milles nad kõik olid ilmselt juba mõttes ette kokku leppinud, loob selle pildilt vastu vaatava solidaarselt kavala ja kaupmehest kergelt üleoleva meeleolu (paljudel meestel on lausa käed vastupanu demonstreerimiseks taskusse surutud).

Kuid ka proovireisija ei olnud eile sündinud: pigem oli ta sellise stsenaariumiga väikestes kohtades arvestanud, et keegi tema aparaati ära ei osta. Samas saab ta raadioatraktsiooniga rahva kokku, et neile grupipilt maha müüa, (mis teadupärast tasus arvukatel rändfotograafidel kenasti iseenesestki ära), seda enam, et raadiole tuleb ngunii uuesti järele tulla. Suure seltskonna pilt on teadagi kõige kasumlikum, kuna ühest negatiivist tehtud fotot saab müüa paljudele. Eriti veel sellises psühholoogiliselt tundlikus olukorras, kus külarahvas ei taha kaugelt tulnud ärimeest täiesti kuivale jätta (nii nagu majast majja käivalt pudukaupmehelt ikka vähemalt mõni värviline pael või õmblusnõel osteti, isegi kui seda otseselt vaja ei olnud). Nii kogunebki Väike-Pakril kaupmehe kutsel pildile kaootiline ja ilmselgelt mõneti äraolev saa-

rerahvas ning nagu selle foto arvukatest säilinuid kooptest näha (peale SOV-i, Mats Stahli ja Arnoldi kogu on see foto teada teisteski Pakri peredes), on paljud selle sundolukorra lunastuseks foto pildistajalt tellinud. Kaamera toetas seega raadiomüüki ja vastupidi, aga mis peasi: foto tegemise ja raadio kuulamise protsess sun-dis inimesi rändkaupmehega uuesti kohtuma ja muutis suhte kohaliku kogukonnaga, kelle pessa raadioaparaat oli testiks poetatud, juba oluliselt familiaarsemaks ja isiklikumaks, mis on kõik osava müügimehe psühholoogilise arsenalis tööriistad. See fotograafi ja pildile tulnute vaheline teadlik vastastikune kaval kauplemismäng on osa selle haruldase sünnilooga pildi erilisest atmosfäärist.

Pildi taga pole fotograafi nime, kuigi sel ajal tembel-das juba enamik tellimusi täitvaid fotograafe oma töid – seegi detail on kõnekas. Nii ateljee-, ränd- kui kiirfo-tograafi tegevus olid maksustatud ja kuna proovireisija ametlik põhitegevus ei olnud järelikult fotograafia, jättis ta selle (lisa)tegevuse küllap teadlikult kella külge pane-mata. Igatahes ei ole see oletus väga meelevaldne, kuna pigem on raske uskuda, et kaupmees-fotograaf ärime-hena ei oleks osanud lihtsa ja tasuta enesereklaami või-malust kasutada, seega jääbki pildi teinud müügimees, kes saarel käis, ilmselt saladuseks.

Arnold tuvastas enamiku fotol olevatest inimestest! See on muljetavaldav, aga mitte ootamatu, sest ühest kül-jest on tema näol tegemist sündinud lugudeinimesega, mille juurde käib uudishimu pärimuse ja ajaloo vastu. Ühtlasi tuli vestlusest välja, et temast oleks Rootsis pea-aegu humanitaariateaduskonna üliõpilane saanud. Aga erinev on tänasest samuti see mäletamise ja seostamise lähtepunkt – külaühiskonnas oli inimestegrupp stabiilne ja pidev, kellega aastaid suheldi, kõik need saarte 200–300 inimest olid kõigiga isiklikult tuttavad ja seega ka detailsemalt üksteise püsimällu istutatud.

Arnoldi head mälu on treeninud ja seoseid aidanud hoida pidev Pakri teemadel rääkimine, kirjutamine, saarte tänastesse tegevustesse panustamine. See on ka meie kõigi mälu eripära, et vanemas eas ei pruugi mäle-tada, mis toimus eile, kuid lapsepõlves kinnistunu ujub lihtsamalt pinnale. Ilmselgelt on siia peidetud me ajule usaldatud põlvkondade tarkuse ja kultuurikoodi edasi-kandmise missioon.

Vanu fotosid on iseenesest vähe. Parimal juhul mõni üksik album igas kodus ja reeglina ei ole fotode juurde ega nende taha midagi kirjutatud, mis muudab need juba ülejäärmise põlve jaoks tundmatuteks avastusteks, mitte isiklike seoste ja lugudega mälumaastikuks.

Millal teie viimati noorema põlvkonnaga koos va-nade fotode vaatamiseks ning neis peituvate lugude jagamiseks aega võtsite? Suur tänu Arnold Lindgrenile ja Kairi-Liis Habichtile jagatud radade ja lugude eest Pakri saartel ja Jana Stahlile parimal võimalikul moel saarega kohtumise võimaluse tekitamise eest!

På våren fick vi möjlighet att tillsammans med den infödde rågöbon Arnold Lindgren besöka båda Rågöarna, och självklart gick vi också till platsen för Stora Rågös skola, som i dag är markerad med en informationsskylt. När vi tittade på fotografiet av skolhuset och människorna på skylten, med bildtexten "Stora Rågö, elever och rågöbor framför skolan. 2 augusti 1936 (SOV\':s samlingar)", blev det tydligt att detta inte är ett "skolfoto" i den välkända genren – en gruppbild med läraren. Det är få skolbarn på bilden, men många vuxna, och naturen är frodigt somrig (vid den tiden hade barnen för länge sedan skickats ut för att vakta boskapen, vilket också bekräftas av att fotot är daterat i augusti). Samtidigt är det inte heller en sådan fotografering som brukar höra till en högtidlig händelse, vilket annars kunde avläsas i människornas kläder, placering eller rekvisita. Det är definitivt inte ett bröllops-, konfirmations-, dop-, begravnings- eller talkofoto taget vid skolhuset.

Stämningen på bilden är snarare lättsam, med inslag av det slumpartade och lekfulla – några personer står kvar inne i huset och tittar på fotografen genom verandans glasfönster, några män och kvinnor småler. Ingen har heller drivit människorna till att ställa upp sig i harmoniska och kompakta led, vilket annars förväntades vid en högtidlig fotografering. Snarare tvärtom: man får intrycket att någon kvinna nästan tveksamt och i sista stund, smått misstroget, har smugit sig in i bildens ytterkant. Placeringen, relationerna och uttrycken hos människorna visar ingen av den tidsbundna eller traditionella hierarkin mellan kön, ålder eller status. Därför är detta inte heller en dokumentation av en släkt, by, förening eller annan kollektiv gemenskap med inbördes, underförstådda band. Bilden är intressant och dynamiskt beskuren, med djup och luft, till och med en avlägsen väderkvarn ryms i bakgrunden. Men trots fotografens tekniska skicklighet och känsla för komposition förblir hans avsikt och bildens egentliga fokus för undertecknad höljt i dunkel. Fotografiet upplevs ändå som något slumpartat – nästan som ett modernt mobilfoto.

Och även om fotografering inte längre var något mirakel under den första republiken, så var spontana bilder i en bymiljö, och allra minst av en så stor människoskara på en gång, i praktiken sällsynta. Särskilt med tanke på att, enligt Arnold, fanns det bara en enda privat kamera på Rågöarna: i Börsi-gården i Storbyn på Lilla Rågö. Den ägdes av sonen i huset, Oskar Sydman, som dock inte gick runt och fotograferade i byarna. Det är inte heller blicken från de forskare, antropologer och etnologer som ofta besökte öarna på den tiden. För dem fanns det varken i huset, ögonblicket eller människorna på bilden något arkaiskt, särskilt eller exotiskt

som kunde betonas i kontrast till det moderna samhället. Och även om en forskares blick kanske empatiskt hade stannat vid de äldre kvinnornas förkläden och huvuddukar, så skulle en gruppbild i egenskap av en kringvandrande fotograf redan ha brutit mot den metodik för observation och bildutsnitt som då var på väg att etablera sig inom vetenskapen.

När vi tillsammans betraktade detta intrigerande fotografi vid informationsskylten, och högt funderade, frågade och sökte efter samband mellan öborna, började bilden snart tala med hjälp av Arnold. Det gamla fotot behövde helt enkelt tid för att öppna sig, för att betraktarna skulle ge det sin uppmärksamhet och Arnold, genom igenkända ansikten, kunde stiga in i ögonblicket. Då framträdde en spännande byhändelse som inte framgår enbart av bilden, och som utan en samtida åskådare som såg och berättade om den sannolikt inte längre skulle existera.

För Arnold, som själv sitter i första raden på bilden och då var fem år gammal, väcktes minnet av att det rörde sig om en radiokonsulent som kom till Stora Rågö under sommaren. "Presentation av radioapparaten ägde rum i skolan, dit folket samlades för att lyssna, och de samlade fotograferades framför skolhuset", mindes Arnold. Apparaten lämnades dessutom kvar i två veckor i skolan för att allmänheten skulle kunna pröva den, och vid återbesöket kunde människorna köpa fotografiet som försäljaren hade tagit. Bildtexten kunde alltså egentligen lyda: "Rågöbor i skolan för att lyssna på radiokonsulentens apparat". Även om själva radion inte syns på bilden, så var det just denna händelse som förde öborna samman och fick dem att ställa upp på ett gemensamt foto.

På samma sätt är alla gamla fotografier av högtider överenskommelser: bröllopsbilder visar som regel enbart deltagarnas statiska uppställning kring brudparet, inte några ögonblick ur den mångdagarsfest det egentligen handlade om. Ändå väcker sådana bilder vår fantasi om bröllopsfirandet, och bevarar bröllopet som händelse i familjens och det bredare samhällets kollektiva minne långt senare. Så också i detta fall, där just den osynliga händelsen bakom bilden gör fotot särskilt fascinerande och sällsynt. Inte minst eftersom åskådarens fantasi nu också fylls av ljud – skolans dörr står på glänt, och åtminstone i undertecknads inre scen spelar radion därinne en roll i fotots drama, som förklarar varför åtminstone två män valt att stå kvar bakom fönsterrutorna.

Det är också slående att det, förutom den mycket unge Arnold, inte finns några pojkar på bilden – man kan misstänka att de något äldre pojkarna passade på att hålla sig undan när inga auktoriteter fanns vid apparaten.

Om potthandlares och småkrämarnas besök i estniska byar finns det många minnen och uppteckningar. Men om möten med kringresande försäljare av modern teknik finns det betydligt mindre information, och ännu färre berättelser om vilka känslor och situationer de väckte i det lokala samhället. Att döma av folkmängden på detta foto var det utan tvekan en särskild händelse, även om radion enligt Arnold inte var helt okänd på ön – några gårdar hade redan en apparat. Men när radion fördes ut i det offentliga rummet, tillgänglig för alla, blev den något nytt, och otvivelaktigt en underhållning som förändrade livsrytmen i flera veckor.

Talande är att kvinnorna och flickorna haft tid att förbereda sig och komma till bilden i sina bästa helgdagskläder. Och medan bönderna länge haft etablerade mönster för umgänge och handel med potthandlare och gårdfarihandlare, så var en försäljare av dyr och elitpräglad vara något högst ovanligt. Enligt Arnold köpte ingen av öborna den radio som ställts ut för test, vilket egentligen är väntat – fin och lyxig utrustning krävde längre ekonomisk planering än två veckor. Möjligen gick situationen också på tvärs mot den kustsvenske sjömannens värdighet, som traditionellt själv hämtade ”nyheter” och gåvor från andra sidan havet hem till byn.

Just detta gemensamma beslut bland rågöborna att inte köpa radion, en outtalad samförståndspakt, skapar den solidariskt finurliga och lätt överlägsna stämning som strålar från bilden (många av männen har rentav händerna djupt nedstuckna i fickorna som i en trotsgest).

Men även resande försäljaren var inte född i går: han hade säkert räknat med att ingen på en så liten plats skulle köpa apparaten. Samtidigt samlade han med radioattraktionen folk kring sig för att kunna sälja gruppfoto – vilket, som bekant, ofta var en lönsam verksamhet för kringvandrande fotografer. Särskilt eftersom radion ändå måste hämtas tillbaka. Och en stor gruppbild var alltid mest inkomstbringande, då ett enda negativ kunde ge många avtryck. Extra effektivt i en psykologiskt känslig situation, där byborna inte ville lämna främlingen helt tomhänt (på samma sätt som man alltid köpte åtminstone ett band eller en synål av kringvandrande småhandlare, även om man egentligen inte behövde det).

Så samlades en kaotisk och delvis frånvarande rågöbefolkning på Lilla Rågö på försäljarens kallelse. Och som de många bevarade kopiorna visar (förutom SOV\;s, Mats Stahls och Arnolds samlingar finns fotot i andra rågöfamiljer), var det många som löste ut denna påtvingade situation genom att beställa ett eget exem-

plar. Kameran stödde alltså radiosäljet, och radion i sin tur stöddes av fotograferingen. Framför allt tvingade själva processen människor till ett andra möte med försäljaren och förändrade relationen till honom – när

FOTO: MARKO RAAT

radion väl ställts i deras eget bo blev kontakten redan mer familjär och personlig. Allt detta var verktyg i en skicklig säljares psykologiska arsenal.

Detta medvetna, ömsesidigt finurliga spel mellan fotografen och de fotograferade är en viktig del av bildens sällsynta atmosfär och särskilda tillkomsthistoria.

På fotot finns inget fotografnamn, fastän de flesta fotografer vid den tiden stämplade sina arbeten. Även det är talande. Såväl ateljé-, kringvandrande som snabbfotografer var skattepliktiga, och eftersom den resande säljarens huvudsakliga verksamhet inte officiellt var fotografering, lät han troligen medvetet bli att märka denna bisyssla. Det är knappast en alltför djärv slutsats – det är svårt att tro att en köpman-fotograf inte skulle ha förstått värdet av enkel och gratis reklam. Alltså förblir den försäljare-fotograf som besökte ön sannolikt en gåta.

Arnold identifierade de flesta av personerna på bilden! Det är imponerande men knappast överraskande, för å ena sidan är han en sann berättarmänniska, nyfiken på traditioner och historia. Samt kom det fram under samtalet att han nästan blivit student vid humanistisk fakultet i Sverige. Å andra sidan var utgångspunkten då en helt annan än i dag: i ett bysamhälle var människogruppen stabil och konstant, man umgicks under många år, och alla de 200–300 öborna var personligen bekanta med varandra och djupt inpräglade i varandras minne.

Arnolds goda minne har tränats av och hållits vid liv genom det ständiga berättandet, skrivandet och engagemanget i Rågöfrågor. Detta är också minnesfunktionens egenhet hos oss alla: på äldre dar kanske man inte minns gårdagen, men det som fastnade i barndomen flyter lätt upp till ytan. Här ligger uppenbart också hjärnans uppdrag att föra vidare generationers kunskap och kulturkod.

Gamla fotografier är över huvud taget få. I bästa fall finns ett enda album i varje hem, och som regel utan anteckningar eller namn. Redan nästa generation möter därför bilderna som okända fynd, snarare än minneslandskap fyllda av personliga berättelser och samband.

När tog ni senast tid med den yngre generationen för att tillsammans titta på gamla foton och dela historierna som döljer sig i dem? Ett varmt tack till Arnold Lindgren och Kairi-Liis Habicht för delade stigar och berättelser på Rågöarna, samt till Jana Stahl för att på bästa möjliga sätt ha möjliggjort mötet med ön!

Suur-Pakri õpilased ja elanikud kooli ees 2. augustil 1936 / *Stora Rågö, elever och rågöbor utanför skolan den 2 augusti 1936*

Arnold Lindgren (24.6.2025):

See foto on olemas minu ema albumis, mis ta Rootsi kaasa võttis. Tagaküljele ei ole midagi kirjutatud. Kuna olen pildilolijatest viimane, kes veel elus on, tunnen vajadust tutvustada kaasinimesi pildil, keda tunnen.

Istujad, eelmine rida vasakult:

1. Ingrid Grönlund Suurküla Lutas Adas talust suri samal aastal (vist kopsupõletikku?)
2. Greta Lindkvist Lepiku küla Dampes Toa talust läks Rootsi 1944. a.
3. Alide Lindgren Lepiku küla Dampes Ri talust läks Rootsi 1944. a.
4. Greta Bertholm Lepiku küla Asku Vanatoalt läks Rootsi 1943. a.
5. Arnold Lindgren Suurküla Djus talust, viieaastane, läks Rootsi 1944. a.,
6. Edla Lindkvist Suurküla Bakk talust läks Rootsi 1943. a.
7. Greta Lindkvist Suurküla Bakk talust läks Rootsi 1944. a.
8. Edita Nyman Suurküla Bols talust läks Rootsi 1943. a.

Istujad teine rida:

- 1-2-3 tunduvad tuttavad, aga ei oska kindlalt tuvastada.
4. Irene Lindgren (hiljem Pella) Lepiku küla Dampes Ri talust läks Rootsi 1943. a.
5. Maria Elfvengren Suurküla Elpise talust oli juba varem Rootsi läinud ja käis sel suvel oma kodusaart külastamas.
6. Melita Grönlund Lepiku küla Asku Uuetoalt läks Rootsi 1943. a.

Seisjad vasakult:

1. Maria Bertholm Lepiku küla Asku Vanatoa talust läks Rootsi 1944. a.
2. Johanna Lindkvist Suurküla Bakk talust läks Rootsi 1944. a.
3. ei tuvasta.
4. Johanna Bertholm Lepiku küla Asku Vanatoalt läks Rootsi 1944. a.
5. Johanna Elfvengren Suurküla Elpise talust läks Rootsi 1944. a.
6. mees maja nurgas, olen teadnud, aga nüüd juba unustanud.

7. Aleksander Lindgren Rannaküla Irjase talust läks Rootsi 1940.
8. varjus eesleisiva taga, ei ole võimalik tunda.
9. Anu Nordman Lepiku küla Hindes talust läks Rootsi 1943. a.
10. Fridolf Enggrön Suurküla Nedergås talust suri 1939. a. kopsuhaiguse tagajärjel.
11. Läbi eeskoja akna paistab Johannes Elfvengren Suurküla Elpise talust, kes läks Rootsi 1944. a.
12. Robert Enggrön Lagenise kaluriküla Strandback talust läks Rootsi 1944. a.
13. Anton Ihrman Lepiku küla Hindes talust läks Rootsi 1944. a.
14. Herman Ringberg oli pärit Riguldist, tuli Pakri saarele töömeheks, abiellus Maria Lindmaniga Rannaküla Äs Bentas talust, sai endale väikese Norrgås talukoha Lagenise kalurikülas ning läks Rootsi 1940. a.
15. ei tunne.
16. Maria Ihrman Lepiku küla Hindes talust läks Rootsi 1944. a.
17. August Östergrön Suurküla Äust Vanatoa talust läks Rootsi 1944. a.
18. Aleksander Bertholm Lepiku küla Asku Vanatoast läks Rootsi 1944 a.
19. Anton Lindgren Suurküla Djus talust läks Rootsi 1944. a.

Arnold Lindgren (24.6.2025):

Detta foto finns i min mors album, som hon tog med sig till Sverige. På baksidan står ingenting skrivet. Eftersom jag är den siste av de avbildade som ännu lever, känner jag ett behov av att presentera de människor på bilden som jag känner igen.

Sittande, främre raden från vänster:

1. Ingrid Grönlund från Lutas Adas gård i Storbyn, dog samma år (troligen i lunginflammation).
2. Greta Lindkvist från Dampes Toa gård i Lepoby, kom till Sverige 1944.
3. Alide Lindgren från Dampes Ri gård i Lepoby, kom till Sverige 1944.
4. Greta Bertholm från Asku Vanatoa gård i Lepoby, kom till Sverige 1943.
5. Arnold Lindgren från Djus gård i Storbyn, fem år gammal, kom till Sverige 1944.
6. Edla Lindkvist från Bakk gård i Storbyn, kom till Sverige 1943.
7. Greta Lindkvist från Bakk gård i Storbyn, kom till Sverige 1944.
8. Edita Nyman från Bols gård i Storbyn, kom till Sverige 1943.

Sittande, andra raden:

- 1–3. Ser bekanta ut, men jag kan inte säkert identifiera dem.
- 4\.. Irene Lindgren (senare Pella) från Dampes Ri gård i Lepoby, kom till Sverige 1943.
- 5\.. Maria Elfvengren från Elpise gård i Storbyn, hade redan tidigare flyttat till Sverige och besökte sin hemö denna sommar.
- 6\.. Melita Grönlund från Asku Uuetoa gård i Lepoby, kom till Sverige 1943.

Stående från vänster:

1. Maria Bertholm från Asku Vanatoa gård i Lepoby, kom till Sverige 1944.
2. Johanna Lindkvist från Bakk gård i Storbyn, kom till Sverige 1944.
3. Okänd.
4. Johanna Bertholm från Asku Vanatoa gård i Lepoby, kom till Sverige 1944.
5. Johanna Elfvengren från Elpise gård i Storbyn, kom till Sverige 1944.
6. Mannen vid husknuten – jag har känt honom, men nu glömt namnet.
7. Aleksander Lindgren från Irjas gård i Strandbyn, kom till Sverige 1940.
8. Skynd bakom den som står framför – inte möjlig att identifiera.
9. Anu Nordman från Hindes gård i Lepoby, kom till Sverige 1943.
10. Fridolf Enggrön från Nedergås gård i Storbyn, dog 1939 av lungsjukdom.
11. Genom förstugans fönster syns Johannes Elfvengren från Elpise gård i Storbyn, kom till Sverige 1944.
12. Robert Enggrön från Strandback gård i fiskarbyn Lagenis, kom till Sverige 1944.
13. Anton Ihrman från Hindes gård i Lepoby, kom till Sverige 1944.
14. Herman Ringberg kom ursprungligen från Rickul, flyttade som dräng till Rågö, gifte sig med Maria Lindman från Äs Bentas gård i Strandbyn, fick ett litet hemman Norrgås i fiskarbyn Lagenis och kom till Sverige 1940.
15. Okänd.
16. Maria Ihrman från Hindes gård i Lepoby, kom till Sverige 1944.
17. August Östergrön från Äust Vanatoa gård i Storbyn, kom till Sverige 1944.
18. Aleksander Bertholm från Asku Vanatoa gård i Lepoby, kom till Sverige 1944.
19. Anton Lindgren från Djus gård i Storbyn, kom till Sverige 1944.

Vilivalla kalmistu kabel

ELNA SIIMBERG

Harju-Risti ja Vihterpalu vahelise maantee ääres Lääne-Harju vallas Vilivalla külas asub Vilivalla külakalmistu, mis on riiklik kultuurimälestis.

Kalmistu on piiratud sideaineta laotud maakivipiirdega. Hauatähiste pooldest on kalmistu haruldane. Seal leidub vabrikurauast sepiatud riste, valatud rauast riste, sepiatud ratasrist, lubjakivist raiutud ratasriste, hauasambaid, sepiatud piirdeaedu haudadel, üks graniitpostidel kettpiire ja muidugi puitriste, millest mõni on väga hästi säilinud.

Kahjuks teeb aeg oma töö ja paljud hauatähised on ümber kukkunud või hävinenud. Vanim teadaolev haud pärineb aastast 1638. Kalmistu kirdeserva keskosas maantee ääres on puitväravaga sissepääs, mille vastas asub kabel. Kabelil on krohvitud paeseinad ja viilkatus. Kalmistu on kaetud kõrghaljastusega.

Kalmistu asub vanal Vihterpalu rannarootslaste asualal ning enamik maetuid ongi nende järeltulijad.

Kalmistu kabeli oletatav ehitusaeg on 18. sajand. Seinal on krohvi sisse uurendatud daatum, millelt võib lugeda välja 1774. See sobib mõisate matusekabelite ehitamise kõrgaja algusega. Siiski on võimalik, et kabeli esimene funktsioon ei olnud Vihterpalu mõisa matmispaik. Sellele osutab kinni müüritud ava tagaseinas. Võib arvata, et hoone oli algselt läbikäidav või pigem -sõidetav – see ei sobiks matusekabeliks.

On teada, et hiljemalt 1852. aastal sai hoonest matusekabel. Siis maeti siia Vihterpalu mõi-

FOTO: J. VALI

Vilivalla kalmistu kabel, mai 1991 / Kapellet
põ Viilivalla kyrkogård, maj 1991

Vihterpalu vallas Vilivalla külas seisab praegugi vana Männiku kõrts. Selles kõrtsis puhunud Nõva mehed Tallinnast tulekul hobuseid joonud õlut ja viina, vedanud vedukaigast ja teinud kõiksugu kõrtsitempe. Kord läinud sääl mehed vaidlema, kas on keegi nii julge ja toob kesk südaööl surnuaiast kabel-hoonest surnupealuu kõrtsi. Nimelt on säält kõrtsist vähe maad eemal surnuaed. See on hiigla vana surnuaed, mitmel korral surnud ülestikku maetud. Surnuluud, mis sealt haua tegemisega välja tulnud, need viidud kabeli-hoonesse. Keegi olnud valmis minema, kui talle ostetakse viis kortelt viina ja õlut nii palju kui joob. Lubatudki ja ta oli läinud. Saanud sinna kabelihoone sisse, otsinud pimedas kätkaudu luuhunniku ja hakanud otsima pealuud. Äkki üks hüüab: “Ära seda võta, see minu pea luu!” Hakkanud teist võtma, juba jälle: “Ära seda võta, see minu pea luu!” Mees saanud vihaseks, võtnud pea luu, visanud sinna, kus kostnud hääl, ise öelnud: “Palju sinu kurjavaimul neid pea-luusid õige on!” Kange hoigamine ja palumine hakanud nurgas: “Mart, ole hea mees, ära enam löö, ma olen su oma naabri mees, tulin kõrtsi teisest uksest ja tahtsin sind hirmutada, et sa pidid kaotama kihlveo. Mart võtnud pea luu kaenlas, läinud kõrtsi võidu-röömsalt. Naabrimees tulnud hoia-tes järel, suur sinine muhk peas ja osta veel viina ja õlut pealegi.

ERA II 226, 482/4 (4) ALBERT URVİK RISTI, KLOOSTRI V., AUDEVÄLJA K., NÖMME T. RISTI, KLOOSTRI V., AUDEVÄLJA K., NÖMME T. 30 A. HUGO TRUUMAA S. 1926, AUDEVÄLJA ALGK. 5. KL. ÖPILANE 1939.

sahärra Gustav von Knorring (1785–1852) ja hiljem tema abikaasa, 1863. aastal surnud von Rammide tütar Elisabeth.

Näib, et enne neid matuseid oli kabeli põrandaalune jagatud kuueks kiviseintega eraldatud hauakambriks. Matuste hulk kambrites ei ole teada.

Tähelepanuväärne on kabeli kell: pealiskirja kohaselt annetas selle Vihterpalu Keibu küla talupoeg Maddis (Eknes) 1. juunil 1859. Kella sattumine sakste kabelisse võis olla seotud Gustav von Knorringu talupojasõbralikkusega, mis muuhulgas avaldus vaeslaste varjupaiga rajamises.

Kooli kohta on ka rahvasuus igasugu jutte räägitud

Vaestekooli asutas Gustav von Knorring 1845. aasta paiku. Varjupaiga kooli võetud igal aastal vastu 12 last. Õppetöö toimus saksa keeles. Kool töötas 1912. aastani ja viidi siis üle Kose-Uuemõisa.

Vihterpalu valla protokolliraamatust nähtub, et 8. veebruaril 1914. aastal otsustas volikogu valla vaeslastele surnud von Knorringi poolt Vihterpalu valla vaeslaste heaks kingitud kapitali protsentidest maksta abiraha, mida oli kokku 36 rubla. Seega ei hoolinud ta ainult oma loodud vaestekooli õpilaste ülalpidamisest, vaid tema toetus abistas vaeseid veel kaua pärast tema surma.

Hoone asub kabeli lähedal ja on tänaseni heas korras, nagu lisatud fotolt näha võib. Seal asus kunagi Vihterpalu metskonna kontor ja ka töötajate eluruumid, mis on praegu kasutusel elamuna.

FOTO: WIKIPEDIA

Vilivalla kalmistu Harjumaa / Vilivalla kyrkogård i Harjumaa

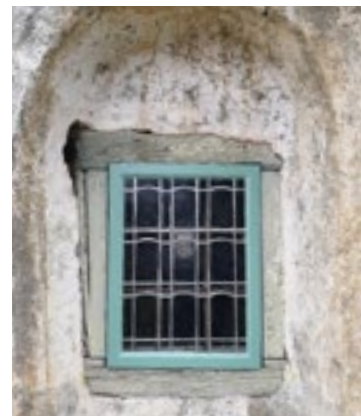

FOTO: ELNA SIIMBERG

Aken, millist enam ei mäletata, on mõisahärra-vääriline / Ett fönster som man inte längre minns, men som är herrgårdsvärdigt

Gustav Knorringist on Vihterpalu valla rahva seas säilinud palju mälestusi, milledest mitmed on muutunud legendideks. Knorringit mälestatakse kui head mõisnikku, kes kunagi ei soovitud ega teinud maarahvale kurja ega ülekohut. Samuti seisab heas valguses ka Knorringi abikaasa Elisabeth, kes oli andekas maali ja kellele mees ehitas mõisa klaasist seintega ja katusega ateljee, mis osaliselt alles veel praegugi. Proua Knorringi maalitud on ka Gustav Knorringi pilt, mis on hästi alal hoidunud ja praegugi ripub vaeslastekodu seinal. Mõlemad Knorringid olnud rahva hulgas väga populaarsed ja proua kunagi pole jätnud minemata pulma või ristsetele, kui teda aga kutsuti. Proual olnud valla piirides ligi viiskümmend ristilast, keda ta kõiki aeg-ajalt kingitustega meele pidas. Perekonna kurblooluseks oli aga, et neil polnud lapsi. Knorringid olid rikkad mõisnikud, kuid polnud pärijat ning varandust ähvardas võõrastesse kätte minek.

RAHVALEHT KOLMAPÄEVAL 21. OKTOOBRI 1936

Kabelipõleng

Muinsuskaitse all olev kabel süüdati 2009. aasta 1. jaanuari öösel. Enne süütamist leidis kabelis ajaloolist väärtust omavaid esemeid, nagu kell (1859), hauaplaadid (1852 ja 1863), kivist (1860), kaks küünlabraad, sepi- ja metallpärjad. Tules hävis ukse vasak tiib, kellaluuk, üks akendest, osaliselt põrand ja katus. Süüdlast ei leitud.

Padise vald tellis Rändmeister OÜ-lt

Von Knorringute hauaplaadid kabelis enne põlengut / Knorringarnas gravplattor i kapellet före branden

FOTO: ELNA SIIMBERG

Kabeli uued uked ja kellaluugid / Kapelletts nya dörrar och klockluckor

Siis ühel ööl Knorring näinud unenäo. Keegi mees astunud tema voodi ette ja kinkinud talle serviisi lauanõusid. Igal tassil ja esemel seisnud kiri: „Hoolitse vaeslaste eest!“ Parun pole unenäost väljagi teinud, kuigi järgmisel päeval nägemus imesest meele olnud. Täpselt samasugune nägemus kordunud järgmisel ööl ja ka kolmandal. See pani mõisniku juba mõtlema. Sest peale hakkas ta uskuma, et nägemus tõesti oli taevaliku päritoluga ja sellega näidati talle ta elusih. Ja järgmisel ööl olnud uus nägemus. Sama mees ilmunud taas, kuid ilma kingituseta. Seevastu öelnud ta: „Rutta, mees, sest sulle on veel jäetud elamiseks vaid üheksa aastat. Sa sured 2. oktoobril 1852. aastal.“ Nägemus kadus, kuid Knorring jäi uskuma, mis talle oli öeldud unes. Et täita unenäo näidatud ülesannet ja et teenida pääsemist hauatagusele elule, otsustas mõisnik ehitada Villivalda oma maa peale vaeslastekodu. Knorring ei tunnustanud rahapuudust ja juba järgmisel nädalal asetas ta panka 50 000 rubla lastekodu põhikapitaliks. Sel ajal oli 50 000 suur raha, mis andis aastaks umbes 2000 rubla intresse, millest jätkus vaeslastekodu iga-aastaste kulude katteks. Samal ajal algasid ehitustööd. Knorring tõi ehitusmeistrid kohale, vedas materjale, kuid keegi ei teadnud, mida ja milleks ta ehitab. Alles kui aastal 1845 maja sai valmis, teatas Knorring naabermõisnikkudele ja rahvale, milliseks otstarbeks maja määratud.

RAHVALEHT KOLMAPÄEVAL 21. OKTOOBRI 1936

FOTO: A. PALU

Vaestlaste varjupaiga hoone Vilivalla külas /
Barnhemmets byggnad i byn Vilivalla

See soov olevat ka täidetud ja Gustav von Knorringi süda maeti tsinkkarbikeses balsameeritult rohuaia nurka. Praegu sääl on näha koht, kus süda on karbikesega maetud. Kaks tamme kasvavad kummaldi pool ja auk maa sees on vooderdatud kividega. Süda ühes karbikesega on varastatud ära. Olevat tekkinud kuulujutt, et karp, millesse süda paigutatud, olevat kullast. Miks Gustav von Knorring sarnast omapärast soovi avaldas, selle kohta rahvas teab rääkida, et Gustav von Knorring olnud muuseas kaunis ebausklik (võib ka öelda: usklik) ja arvanud, et paljude eksimuste tõttu elus tema pääle surma saaks kannatama südame tunnistuse piina. Et seda vältida, ta on lasknud südame hoopis kõrvaldada.

Palju tõenäolikum näib olevat siiski see, et vaestekool, selle ehitamine ja juhtimine oli Gustav von Knorringile tõesti nagu "südame külge kasvanud" ja sellepärast lasknud ta oma südame mätta vaestekooli rohuaeda.

EKLA, F 200, M 19:2, L 38/40 JOHANN DUNKEL VILIVALLA K. RISTI KÖSTER 65 A JA JÜRI NAHK ANGLEMA K. 87 A, END. KOOLIÕPETAJA. KOGUJA RUDOLF ZIMMERMANN 1932

Välimuselt veidi mõisahäärberile sarnaneva maja taga on suur viljapuuaed, mille vasakpoolses nurgas kasvavad põlised tammepuud. Tammepuude all on väike raudaiake, nagu neid võib näha surnuaedades. Aia sees on suur kivitahvel, kuhu raiutud saksakeelne tekst, mille loetavast alumisest osast võib lugeda järgmist:

Gott! Hier ruht in Ruhe mein armes sündvolles Herz. Auf Gnade Hoffend, zum ewigen Andenken Bette Meine Seele Jesu Christi – Der meiner Sünden Vermittler ist.

Gustav Knorring – Waisenhausstifter. Gebor 12.2.1785. Gestorb 2.10 1852.

See oleks tõlkes umbes: Jumal, siin puhkab rahus minu vaene, patune süda. Armule lootes, igaveseks mälestuseks süngitan oma hinge Jeesus Kristuses, kes sa patunde vahendaja oled.

Gustav Knorring – (Gustav Johann Magnus von Knorring) vaestlastekodu asutaja, sünd 12. veebruaril 1785. a., surnud 2. okt. 1852. a.

Kivi vasemalt poolt viib tahvli alla väike avaus, mille kaudu pärast surma Knorringi süda vastavalt tema soovile lasti hauakambrisse. Haud ja kivi olid ammu enne surma Knorringi enese poolt lastud valmis teha. Süda lõigati paruni rinnust Tallinnas, balsameeriti ja maeti kirikliku talituse saatel vaestlastekodu aeda. Knorringu keha on maetud Vilivalla kalmistul asuvasse hauakambrisse, mille Knorring ehitas enesele ja oma naisele.

RAHVALEHT KOLMAPÄEVAL 21. OKTOOBRIIL 1936

Temal endal lapsi ei olnud. Ja tema laskis siis selle maja ehitada ja pärandas selle kapitali kõik vaestelastele ja sellest kapitalist sai ta nii palju intresse, et selle protsentidega sai kaksteist last üleval peetud siin. Koolipreili oli neil ja nad said hästi koolitatud. Paar last oli siit samast ka...

RKM II 434, 233/5 (14) GERTA JÜRISOO RISTI, VIHTERPALU V., VILIVALLA K.S. 1906. KOGUJA MALL HIEMÄE 1990

Vilivalla kabeli restaureerimisprojekti ja avas eriarve rahaliste vahendite kogumiseks. Projekt valmis 2010. aasta teises pooles, mille järel sai kabel uue katuse.

Tänapäev

2020. aasta suvel peeti Vilivalla kalmistupäeva eesti ja rootsi keeles, nagu on kombeks. Pärast ametliku osa lõppu joodi kohvi ja arutati Rootsi-Mihkli kiriku õpetaja Patrick Göranssoni ja Risti kiriku õpetaja Annika Laatsiga, kuidas võiks kabel Vihterpalu rannarootslaste kaardil tähiseks kujuneda ja möödujatele midagi jutustada. Septembris kohtusime Lääne-Harju vallavanema Jaanus Saadiga ja vald toetas plaani. Nüüdseks on kabelil uued ukSED, kellaruumi luuk on taastatud ja aknad on ees.

Kohtumisel 2021. aasta veebruaris Risti kogudusemajas arutati, kuidas projektiga edasi minna. Ühine soov oli, et suvel võiksid teelised kabelisse sisse astuda ja kogeda mälestusi siitkandi inimestest, kes puhkavad

Vilivalla kalmistul või kes on leidnud viimse rahupaiga mujal laias ilmas.

Lumisel 2024. aasta sügistel naeratas õnn: Rootsi-Mihkli kiriku abil sai kabel uued pingid. Loodame, et õnn ei ole meid veel maha jätnud ja kabel saab ka pöranda. Viimasena jääb üle veel loota, et Knorringute hauaplaadidki leiavad tee tagasi sinna, kuhu nad kuuluvad.

2025. aasta kalmistupäeval sai teoks meie 2021. aasta veebruaris peetud plaan ja kabeliaias avati näitus. Kuna muinsuskaitsete piirangute tõttu ei saa seinetele midagi kinnitada, sain Rannarootsi muuseumist idee valmistada ilmastikukindel näitus, mida saaks õues hoida. Algse plaani ja ka teostuse autor on Egon Erkmann, OÜ Carp Stúdio. Rahaliselt toetas projekti Lääne-Harju vald. Eestirootslaste Kultuuriomavalitsus ja MTÜ Vippal andsid oma panuse materjali koostamisel ja ka elektrooniliselt kättesaadavaks tegemisel lehel visitaiboland.ee.

Kapellet på Vilivalla kyrkogård

ELNA SIIMBERG

Själva bykyrkogården i Vilivalla ligger vid landsvägen mellan Kors och Vippal, i Lääne-Harju kommun. Kyrkogården är ett statligt skyddat kulturminnesmärke.

Den är omgiven av en mur byggd av natursten utan murbruk. När det gäller gravmarkeringar är kyrkogården mycket särpräglad: här finns smidda kors av fabriksjärn, gjutjärnskors, ett smitt hjulkors, hjulkors uthuggna i kalksten, gravpelare, smidda gravstaket, ett kedjestaket på granitstolpar och förstas träkors, varav några är mycket väl bevarade.

Tyvärr gör tiden sitt, och många gravvårdar har fallit omkull eller gått förlorade. Den äldsta kända graven dateras till år 1638. I den nordöstra delen, vid vägen, finns en ingång med en träport, mitt emot vilken kapellet står. Kapellet har putsade kalkstensväggar och sadeltak. Kyrkogården är täckt av högväxande träd.

Den ligger på det område som en gång beboddes av Vippals estlandssvenskar, och de flesta av de begravda är deras ättlingar.

Kapellets byggnadstid antas vara 1700-talet. I putsen på väggen finns ett inristat årtal, 1774, som passar väl ihop med den tid då byggandet av herrgårdarnas gravkapell tog fart. Det är dock möjligt att byggnadens första funktion inte var som gravkapell för Vippals herrgård. En igensatt öppning i bakre väggen tyder på detta – byggnaden verkar ha varit genomgående, kanske till och med körbar, vilket inte skulle passa ett gravkapell.

Man vet att byggnaden senast år 1852 användes som gravkapell. Då begravdes där godsägaren till Vippal, Gustav von Knorring (1785–1852), och senare hans hustru Elisabeth, dotter till familjen von Ramm, som dog 1863.

I byn Vilivalla i Vippal socken står ännu den gamla värdshuset Männiku. På det här värdshuset, där männen från Neve brukade vila på vägen hem från Tallinn, drack de öl och brännvin, tog sig en dust och ställde till med allehanda upptåg. En gång började de tvista om vem som var modigast – om det fanns någon som vågade hämta en dödskafe från kapellhuset på kyrkogården mitt i natten. Från värdshuset är det nämligen inte långt till kyrkogården, en mycket gammal plats där de döda under århundradena blivit begravda ovanpå varandra. De ben som kommit upp när man grävt nya gravar hade lagts i kapellbyggnaden. En man sade sig vara redo att gå, om de köpte honom fem kvart brännvin och så mycket öl som han orkade dricka. Det lovade de, och han gav sig iväg. Han tog sig in i det mörka kapellet, kände sig fram till högen av ben och började leta efter en dödskafe. Plötsligt hördes en röst:

"Ta inte den där, det är mitt huvudben!" Han grep efter en annan, men åter hördes rösten: "Ta inte den där, det är mitt huvudben!" Mannen blev arg, tog en dödskafe och kastade den åt det håll rösten kom ifrån, och ropade: "Hur många huvudben har du egentligen, din förbannade ande!" Då hördes ett högt jämmer och bönande från ett hörn: "Mart, var en hygglig karl och slå mig inte mer! Jag är ju din granne – jag kom in i kapellet genom den andra dörren för att skrämma dig, så du skulle förlora vadet." Mart tog dödskaflen under armen och gick tillbaka till värdshuset, lycklig över sin seger. Grannen kom efter honom, med ett stort blåmärke i pannan, och köpte ännu mer öl och brännvin åt sällskapet.

ERA II 226, 482/4 (4) ALBERT URVİK, KORS, KLOSTER S.N, BYN AUDEVÄLJA, GÅRDEN NÖMME, 30 ÅR. HUGO TRUUMAA, FÖDD 1926, ELEV I AUDEVÄLJA FOLKSKOLA, 5/E KLASSEN, ÅR 1939

Det verkar som att kapellets källarutrymme före dessa begravningar hade varit uppdelat i sex murade gravkammare. Hur många personer som begravdes i dem är okänt.

Särskilt anmärkningsvärt är kapellets klocka: enligt inskriptionen skänktes den den 1 juni 1859 av bonden Maddis (Eknes) från byn Keibu i Vippal. Att klockan hamnade i herrskapets kapell kan ha haft att göra med Gustav von Knorrings välvilja gentemot sina bönder, som bland annat tog sig uttryck i grundandet av ett barnhem.

Det berättas många historier om skolan bland lokalbefolkningen

Barnhemmet inrättades av Gustav von Knorring omkring år 1845. Varje år togs tolv barn emot, och undervisningen skedde på tyska. Skolan var i verksamhet till 1912, då den flyttades till Kose-Uuemõisa. Av Vippals kommunprotokoll framgår att kommunfullmäktige den 8 februari 1914 beslutade att använda räntorna från det kapital som den avlidne von Knorring hade donerat till förmån för Vippals fattiga till att betala understöd på totalt 36 rubel. Han brydde sig alltså inte

bara om barnhemmets elever, utan hans stöd hjälpte de fattiga långt efter hans död.

Byggnaden nära kapellet, som fortfarande är i gott skick och syns på fotot, har tidigare hyst Vippals skogsförvaltnings kontor och bostäder för anställda; idag används den som bostadshus.

Kapellbrand

Det skyddade kapellet sattes i brand natten till den 1 januari 2009. Före branden fanns där flera föremål av

Om Gustav von Knorring lever ännu många minnen bland folket i Vippal socken, och flera av dem har med tiden blivit till legender. Von Knorring ihågkoms som en god godsherre som aldrig önskade eller gjorde landsfolket något ont eller orätt. Också hans hustru Elisabeth framställs i gott ljus. Hon var en begåvad målare, och maken lät bygga ett ateljéhus med glasväggar och glastak åt henne på herrgården – delar av byggnaden finns ännu kvar i dag. Det var fru Knorring som målade porträttet av Gustav von Knorring, och tavlan hänger fortfarande väl bevarad på väggen i det gamla barnhemmet.

Båda von Knorringarna var mycket omtyckta bland människorna i bygden, och frun uteblev aldrig från bröllop eller dop när hon blev inbjuden. Hon hade nästan femtio fadderbarn inom socknens gränser och brukade då och då överraska dem med gåvor. Familjens sorgliga öde var dock att de saknade egna barn. Von Knorringarna var rika godsägare, men utan arvingar – och deras förmögenhet riskerade därför att gå i främmande händer.

"RAHVALEHT" ONSDAG 21. OKTOBER 1936

Han själv hade inga barn. Därför lät han bygga detta hus och testamenterade hela sitt kapital till de fattiga barnen. Av räntan på kapitalet kunde man försörja tolv barn här. De hade en lärarinna, och barnen fick en god utbildning. Några av dem kom till och med härifrån trakten ...

RKM II 434, 233/5 (14) GERTA JÜRISOO KORS, VIPPAL S:N, BYN VILIVALLA, 1906.
UPPTECKNAT AV MALL HIEMÄE 1990

historiskt värde: klockan (1859), gravplattor (1852 och 1863), ett stenkors (1860), två ljusstakar, smidda kors och metallkransar. Elden förstörde den vänstra dörrflygeln, klockluckan, ett fönster samt delar av golvet och taket. Gärningsmannen hittades aldrig.

Padise kommun beställde därefter en restaureringsplan för Vilivalla kapell från Rändmeister OÜ och öppnade ett särskilt konto för insamling av medel. Projektet färdigställdes under andra hälften av 2010, och därefter fick kapellet ett nytt tak.

Nutid

Sommaren 2020 hölls kyrkogårdsdagen i Vilivalla på både estniska och svenska, enligt traditionen. Efter den officiella delen drack man kaffe och samtalade med prästerna Patrick Göransson från S:t Mikael's kyrka och Annika Laats från Kors kyrka om hur kapellet kunde bli ett landmärke på kartan över Vippals estlandssvenskar och förmedla sin historia till förbipasserande. I september träffade vi Lääne-Harju kommuns borgmästare Jaanus Saat, som ställde sig positiv till planerna. Nu har kapellet nya dörrar, klockluckan har återställts och fönstren är på plats.

Vid ett möte i Kors församlingens hus i februari 2021 diskuterades hur projektet ska fortsätta. Den

FOTO: TONIS KARK

Kabeli uued pingid / Kapellets nya bänkar

En natt såg von Knorring en dröm. En man trädde fram till hans säng och räckte honom en servis med bordskärl. På varje kopp och varje föremål stod inskrivet orden: "Tag hand om de fattiga!" Baronen fäste först ingen större vikt vid drömmen, även om synen nästa dag stod honom mycket klart i minnet. Men nästa natt kom samma dröm tillbaka – och ännu en gång den tredje natten. Då började von Knorring grubbla. Han började tro att drömmen verkligen hade himmelskt ursprung och att den visade honom meningen med hans liv.

Den följande natten visade sig mannen igen, denna gång utan någon gåva. Han sade: "Skynda dig, man, ty dig är endast nio år kvar att leva. Du skall dö den 2 oktober 1852."

Synen försvann, men von Knorring förblev övertygad om att det han sett i drömmen var sant. För att uppfylla det uppdrag som uppenbarats för honom och vinna frälsning efter döden beslutade godsägaren att bygga ett barnhem på sin egen mark i Vilivalla. Von Knorring saknade inte pengar, och redan följande vecka satte han in 50 000 rubel i banken som grundkapital för barnhemmet. Vid den tiden var 50 000 en mycket stor summa, som gav omkring 2 000 rubel i årlig ränta – tillräckligt för att täcka alla barnhemmets utgifter.

Samtidigt började byggnadsarbetet. Von Knorring tog dit byggmästare, körde fram material, men ingen visste vad eller varför han byggde. Först år 1845, när huset stod färdigt, meddelade von Knorring sina grannar och folket vad byggnaden var ämnad till.

"RAHVALEHT" ONSDAG 21. OKTOBER 1936

gemensamma önskan är att resenärer under sommaren ska kunna stiga in i kapellet och känna närvaron av minnen från traktens människor – de som vilar på

FOTO: TONIS KARK

Täname tublisid
abimehi,
kes aitasid
pinkide veol /
Tack till alla
flitiga hjälpare
som deltog i
bänktransporten

Den önskan lär också ha uppfyllts, och Gustav von Knorrings hjärta begravdes, balsamerat och inneslutet i en liten zinklåda, i hörnet av barnhemmets trädgård. Än i dag kan man se platsen där hjärtat en gång låg – två ekar växer på var sin sida, och gropen i marken är klädd med sten. Hjärtat med sin låda har dock blivit stulet. Ett rykte uppstod att lådan som rymde hjärtat skulle ha varit av guld.

Varför Gustav von Knorring hade uttryckt en sådan säregen önskan, därom berättar folket att han var ganska vidskeplig – eller kanske snarare djupt troende – och att han trodde att hans samvete efter döden skulle plåga honom för de felsteg han begått i livet. För att undgå dessa samvetsplågor lät han helt enkelt sitt hjärta tas bort.

Troligare är ändå att barnhemmet – dess uppförande och skötsel – verkligen stod Gustav von Knorring så nära hjärtat, att han därför lät begrava sitt hjärta i barnhemmets trädgård.

EKLA, F 200, M 19:2, S. 38/40 JOHANN DUNKEL, BYN VILIVALLA, KLOCKARE I KORS, 65 ÅR, OCH JÜRI NAHK, BYN ÄNGLEMA, 87 ÅR, F.D. LÄRARE. UPPTECKNAT AV RUDOLF ZIMMERMANN 1932

FOTO: EGON ERKMANN

Egon Erkmanni kujundatud ja Elna Siimbergi koostatud näitus Vilivalla kabeliaias / Utställningen i Vilivalla kapellträdgård, formgiven av Egon Erkmann och sammanställd av Elna Siimberg

Vilivalla kyrkogård eller funnit sin sista vila på andra platser i världen.

Under den snörika senhösten och vintern 2024 log lyckan mot oss: med hjälp av S:t Mikael's kyrka fick kapellet nya bänkar. Vi hoppas att lyckan inte har övergett oss ännu, och att kapellet snart också får ett nytt golv. Till sist återstår att hoppas att även Knorringarnas gravplattor hittar tillbaka till sin rätta plats.

På kyrkogårdsdagen 2025 förverkligades vår plan från februari 2021 – en utställning öppnades i ka-

pellträdgården. Eftersom kulturminnesskyddet inte tillåter att något fästs på väggarna, fick jag från Ai-bolands museum idén att skapa en väderbeständig utställning som kan stå utomhus. För den ursprungliga planen och utförandet står Egon Erkmann, OÜ Carp Studio. Projektet stöddes ekonomiskt av Lääne-Harju kommun. Estlandssvenskarnas Kulturförvaltning och föreningen MTÜ Vippal bidrog med material och gjorde det även tillgängligt digitalt på webbplatsen visitaiboland.ee.

„Osmussaar“

Raamatut on võimalik osta Haapsalus Rannarootsi Muuseumist, Tallinna Rootsi-Mihkli koguduselt Tallinnas, Tartus Eesti Rahva Muuseumist ja Stockholmis Eestirootslaste Kultuurühingult SOV rootsikeelset raamatut. Eestis on müügil kaks raamatut: eesti ja rootsi keeles eraldi.

„Odensholm“

Boken kan köpas i Estland från Aibolands museum i Hapsal, den svenska S:t Mikael's församling i Tallinn och Estlands Nationalmuseum i Tartu. I Sverige finns den svenska versionen till försäljning hos Estlands-svenskarnas kulturförening SOV i Stockholm (pris: 120 SEK + frakt). I Estland säljs boken i två separata versioner: en på estniska och en på svenska.

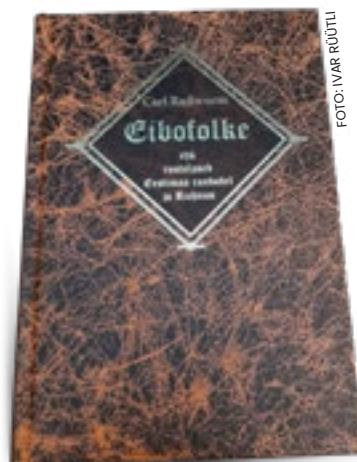

FOTO: IVAR RÜÜTLI

„Eibofolke ehk rootslased Eestimaa randadel ja Ruhnus“

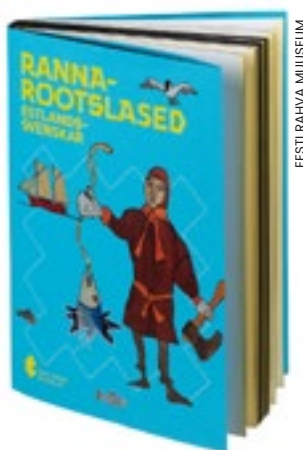
Kordustrükk on ilmunud Eestirootsi Akadeemia initsiatiivil ühest olulisemast raamatust, Carl Russwurmi „Eibofolke ehk rootslased Eestimaa randadel ja Ruhnus“, mis ilmus esmakordselt saksakeelsena 1855. aastal. Eesti keelde tõlkis raamatu Ivar Rüütli aastal 2015. Raamat on müügil Rannarootsi Muuseumis Haapsalus ja Eesti Rahva Muuseumis Tartus.

En nytryck av en av de viktigaste böckerna om estlandssvenskar har också kommit ut på initiativ av Estlandssvenskarnas akademi: Carl Russwurms verk „Eibofolke ehk rootslased Eestimaa randadel ja Ruhnus“ (på tyska: Eibofolke, oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö, 1855). Boken översattes till estniska av Ivar Rüütli år 2015. Den finns till försäljning på Aibolands museum i Hapsal och Estlands Nationalmuseum i Tartu.

Näitusekataloog „Rannarootslased. Estlandssvenskar“

Artiklikogumik „Rannarootslased. Estlandssvenskar“ täiendab ERMi Eesti rannarootslaste kultuuripärandit käsitlevat näitust, pakkudes põnevat lisalugemist.

Väljaandja: Eesti Rahva Muuseum. Kataloog on müügil Eesti Rahva Muuseumis Tartus ja Rannarootsi Muuseumis Haapsalus.

EESTI RAHVA MUUSEUM

Utställningskatalog „Rannarootslased. Estlandssvenskar“

Utställningskatalogen kompletterar utställningen om estlandssvensk kulturav på Estlands Nationalmuseum.

Utgivare: Estlands Nationalmuseum. Katalogen finns till försäljning på Estlands nationalmuseum i Tartu och på Aibolands museum i Hapsal.

„Tulemised ja minemised. Noarootsi ajalugu läbi tsitaatide“

„Tulemised ja minemised. Noarootsi ajalugu läbi tsitaatide“ on koostatud põhiliselt ajakirjanduses ilmunud lugude põhjal. Kasutatud on nii aja- ja ajalookirjandusest võetud nopped, seades esikohale 19.–20. sajandi olude kirjeldamise. Koostaja Ivar Rüütli, kujundaja Piret Miina Roberg. Väljaandmist toetas Eesti Kultuurkapital. Raamat on müügil Rannarootsi Muuseumis Haapsalus.

„Ankomster och avfärder. Nuckös historia genom citat“ är en estnisk-språkig bok, sammanställd främst på basis av berättelser publicerade i pressen. Utdrag har även hämtats ur tidskrifter och historisk litteratur, med fokus på skildringar av förhållandena under 1800–1900-talen. Sammanställare: Ivar Rüütli, formgivare: Piret Miina Roberg. Utgivningen stöddes av Estlands Kulturkapital. Boken säljs på Aibolands museum i Hapsal.

„Rannarootslaste rahvarõivad“

Eestirootslaste kultuuriomavalitsus andis välja raamatu „Rannarootslaste rahvarõivad“, mis on rikkalikult illustreeritud rannarootsi alade rahvarõivaid tutvustav tervikteos. Raamat koondab endasse kõikide ajalooliste asualade rahvarõivaste valmistamise ja kandmise traditsioonid, kus rahvariite kandmine või allikad sellele on tänaseks säilinud. Raamatu artiklite autorid on Ivar Rüütli (sissejuhatuseks rannarootslaste asustuslugu ja eestirootslaste uurimisest), Jutta Holst (rannarootslaseks olemisest ja Põhjamaade muuseumide kogudest). Seejärel Vormsi rahvarõivaste osa autoriteks on Kristina Rajando, Yngve Rosenblad ja Marju Tamm. Noarootsi piirkonda kirjeldab Violetta Riidas, Pakri saari koos Vihterpaluga Lembe Maria Sihvre, Ruhnut Külli Uustal ja Hiiuumaad Helgi Põllo. 440 lk. Raamatu valmimist toetasid Eesti Rahvakultuuri Keskus, Eesti Kultuurkapital ja MTÜ Pakri Rannad.

Estlandssvenskarnas kulturförvaltning gav ut boken Estlandssvenskarnas folkdräkter (Rannarootslaste rahvarõivad), ett rikt illustrerat verk som presenterar folkdräkterna från alla historiska estlandssvenska bosättningsområden. Boken samlar kunskap om tillverkning och bruk av traditionella dräkter i de områden där dräktbärande traditioner eller källor fortfarande är bevarade. Artikelförfattarna är Ivar Rüütli (om estlandssvensk bosättningshistoria och forskning), Jutta Holst (om identitet och museisamlingar i Norden), Kristina Rajando, Yngve Rosenblad och Marju Tamm (Ormsö), Violetta Riidas (Nuckö), Lembe Maria Sihvre (Rågöarna och Vippal), Külli Uustal (Runö) och Helgi Põllo (Dagö). 440 sidor. Utgivningen av boken möjliggjordes med stöd från Estniska Folkkulturcentret, Estlands Kulturkapital och MTÜ Pakri Rannad.

– leiutaja Naissaarelt

Raamat Bernhard Schmidti

Eestirootslaste Kultuuriomavalitsus koostöös Argo Kirjastusega andis välja raamatu Naissaarelt pärit leiutajast Bernhard Schmidti. Raamatu fookus on maailmakuulsale astro-optiku elutööl. Raamatu kolleegiumisse kuulusid: Kristina Rosen (naissaarlaste järeltulija), Ingvar Svanberg, Walter Stephani, Hele Kiimann, Mattias Reinholdson. Nõustasid ja tõlkisid: Maarja Madissoon, Ivar Rüütli ja Matthias Bolliger. Raamat ilmus augustis eesti ja rootsi keeles eraldi. Raamatu sihtgrupp on kõik astronoomia huvilised ja Bernhard Schmidti elutööst huvitatud.

Boken om Bernhard Schmidt

Estlandssvenskarnas kulturförvaltning gav i samarbete med förlaget Argo ut en bok om uppfinnaren Bernhard Schmidt, bördig från Nargö. Boken fokuserar på den världsberömda astrooptikerns livsverk. Redaktionsgruppen bestod av Kristina Rosen (ättling till nargöbor), Ingvar Svanberg, Walter Stephani, Hele Kiimann och Mattias Reinholdson. Rådgivare och översättare: Maarja Madissoon, Ivar Rüütli och Matthias Bolliger. Boken utkom i augusti och publicerades i två separata versioner – på estniska och på svenska. Den riktar sig till alla med intresse för astronomi och Bernhard Schmidts livsgärning.

KAIRI-LIIS HABICHT

Wahhl

Magustoite oli vanasti vähe ja ternespiima sai ainult vasikate sünnijärgselt mõned päevad, seega võiks välja tuua ka wahlhi, mida tehti igapäevaselt joodavast hapupiimast.

Wahlhi valmistati kergelt hapuks läinud piima keetmisel, nii et eraldus vadak.

Rannarootslased olid väga targad, saades niivisi hapupiimast kaks magustoitu ja kasutasid ära ka väga toitaineterikka vadaku. Vadak on piimast kaseiini eemaldamisel tekkiv kollakas vedelik. Tavaliselt seda toiduks ei kasutatud, kuid juteldes Noarootsist pärit Salme Klaasiga, rääkis ta, et tema vanaema jutu järgi joodi alati ikalduseaastatel ära ka vadak. Nõukogude ajal ja isegi veel paar aastakümnet tagasi väetati sellega põlde ja kasutati loomasöödana ja oli mure, et seda pole kusagile panna.

Nüüd toodetakse vadakust ricotta kohupiima, kuid eelmistel sajanditel joodi see hapukas vedelik lihtsalt ära. Kui oli suhkrut või mingit muud magusat lisandit, siis lisati vadakule seda.

Vadak on väga kasulik, laktoosi- ja kolesteroolivaba, madala happesusega ning sisaldab palju aminohappeid ja lisaks ka B-rühma vitamiine. Tänapäeval müüakse vadakupulbrit tervispuudides supertoiduna, mis tugevdab liigeseid ja aitab sportlastel pärast trenni taastuda.

RETSEPT

1 l kergelt hapuks läinud piima, mis ei tohi olla viha maitsega, sest tänapäeva poepiim kipub seistes kibedaks minema.

Kuumutada piim keemiseni, nii, et eraldub kollakas vedelik.

Vadakule ehk kollakale vedelikule võib lisada maitse järgi suhkrut, rosinaid või marmelaaditükke. Selleks, et temast saaks ka külalistele pakutav dessert, võib vadakule lisada 15 grammi želatiini tarretumiseks.

Valged tükid, millest on vadak välja sõelutud, võib jätta sõelale, kui tahate mitte kreemjat vaid hästi tahket massi. Sellele kohupiimataolisele massile saab lisada soolaseid lisandeid võileivamäärde saamiseks või siis magusaid lisandeid – marmelaadi, rosinaid vms ja pakuda seda eraldi desserdina.

Efterrätter var förr i tiden få, och råmjölk fick man bara några dagar efter kalvning. Därför kan man lyfta fram Wahlhi, som gjordes

av den surmjölk man drack till vardags.

Wahlhi tillreddes genom att koka lätt sur mjölk tills vasslen skilde sig.

De estlandssvenska bönderna var kloka – på det sättet fick de två efterrätter ur samma surmjölk och tog dessutom tillvara den näringsrika vasslen. Vassle är den gulaktiga vätska som uppstår när kasein avlägsnas från mjölk. Vanligtvis användes den inte som föda, men enligt Salme Klaas från Nuckö berättade hennes mormor att man under nödår alltid drack även vasslen. Under sovjettiden och ännu för några årtionden sedan användes den som gödsel eller djurfoder, och man hade ofta bekymmer med var man skulle göra av den.

Numera tillverkas ricotta av vassle, men under tidigare århundraden drack man helt enkelt denna syrliga dryck. Om man hade socker eller någon annan söt ingrediens, tillsattes det till vasslen.

Vassle är mycket nyttigt – den är fri från laktos och kolesterol, har låg syrahalt och innehåller många aminosyror samt även B-vitaminer. I dag säljs vasslepulver i hälsokostbutiker som en så kallad supermat, som stärker lederna och hjälper idrottare att återhämta sig efter träning.

RECEPT

1 liter lättsur mjölk (den får inte ha besk smak – dagens köpmjölk blir ofta bitter när den står).

Koka mjölken tills en gulaktig vätska skiljer sig. Till vasslen, alltså den gulaktiga vätskan, kan man efter smak tillsätta socker, russin eller marmeladbitar. För att göra den till en dessert som kan bjudas gäster kan man tillsätta 15 gram gelatin så att den stelnar.

De vita bitarna, där vasslen har silats bort, kan man låta stå kvar i silen om man vill ha en fastare massa i stället för en krämig. Av denna kvargliknande massa kan man göra antingen salta smörgåspålägg genom att tillsätta kryddor och örter, eller söta desserter med till exempel marmelad, russin eller andra valfria tillbehör.

Kaks paari Noarrootsi käpikuid

Två par vantar från Nuckö

◀ Eesti Rahva Muuseum

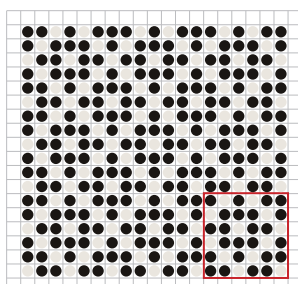
ERM A 509:5254

Legend: "rootslaste" /
"svenskarnas"

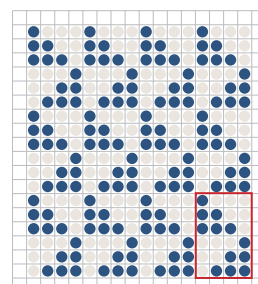
◀ Eesti Rahva Muuseum

ERM A 509:2667/ab

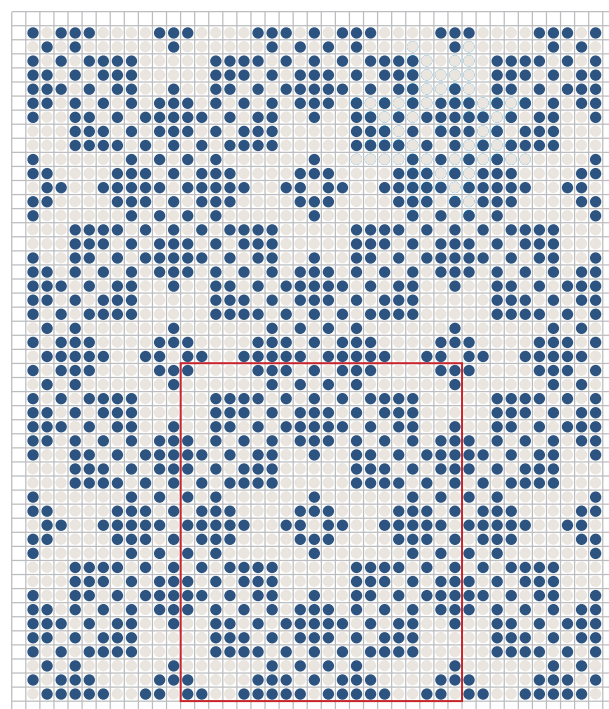
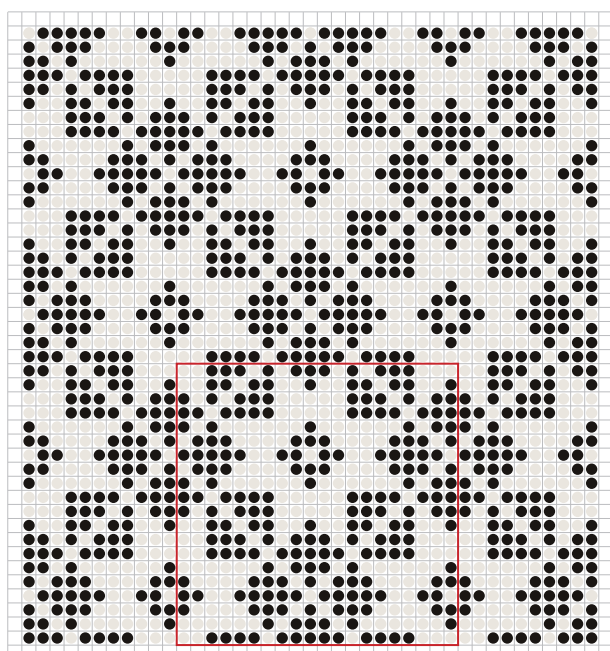
Legend: "Eestlaste kindad"
ütlevad rootslased /
"Esternas vantar", säger
svenskarna

◀ Pöidlamuster / Tummemönster ▶

▶ Kindamuster / Vantmönster ◀

Aibolandi kalender sh Rootsis asuva kogukonna suvesündmused. Rohkem infot kogukondade tegemiste kohta leiad valdade kodulehtedelt Eestis, Visitaibolandist ja erinevate kultuuriühingute kodulehtedelt Eestis ja Rootsis sh veebilehelt www.estlandssvenskarna.org

OKTOOBER

- 8.10 kl 18–20 – Uppsalas IRES (Institutet för Rysslands- och Eurasienstudier) raamatuesitus Argo Kirjastusega koostöös ilmunud raamatule „Bernhard Schmidt – leiutaja Naissaarelt”.
- 12.10 Marju Tamm õpetab ERMi õpitoas säärepaelte valmistamist. Rohkem infot ERMi kodulehelt.
- 10.10 kl 18 (EET) Sofia Joons ja Sofia Lindroos esitavad rannarootslaste rahvalikke koraale segatuna kirikulauludega Helsingi Kottby kirikus.
- 16.10 kl 16-17.30 Viimsi Rannarahva Muuseumis raamatu „Bernhard Schmidt – leiutaja Naissaarelt” esitus.
- 18.10 kl 18 on Sofia jõudnud kontserdiga „Koraalide maailm” Kyrkslätti Rootsis.
- 23.10 Eesti Majas kl 13–16.30 toimub seminar Ruhnuru murde teemal, kus murdeuurijad esitavad runska uurimise käigus avastatud.
- 25.10 Kodukandi päev Eesti majas kl 11-15. Programm asub siin

NOVEMBER

- 4.11 Gustaf Adolfi päeva tähistamine Tartu Ülikoolis. Rohkem infot siin.
- 6.11 kl 18 – Gustaf Adolfi päeva tähistamine Tallinna Rootsi-Mihkli kirikus

- 6-8.11 Mardilaada peakülastamiseks sellel aastal on Aiboland ehk rannarootsi kultuur, mille eraldi tutvustamiseks on traditsiooniliselt laupäeval eraldi lavaprogramm ja toimub muud huvitavat.
- 7-9.11 Eestirootslaste Kultuuriomavalitsuse uue kultuurinõukogu valimiste ametlikud päevad ja uus valimistulemus antakse teada sellele järgnevalt kolme päeva jooksul
- 9.11 kl 11-15 Arhiivipäev, kus Stockholmi Eesti Majas tutvustatakse veebilehe Våra Anori sisu.
- 16.11 kl 11-16 Gotlandil Romas asukohaga Svenskbygården saab maitsta verivorste Gammalsvenskby moodi
- 22.11 SOV Eesti korraldab väljasõidu Tartusse näitusele eestirootslaste asustusloost „Randunud ja juurdunud”. Täpsema info saadab SOV välja hiljem enda infolistis.
- 30.11 Adventikohv Eesti Majas koos Sofia Joonsi laulude ja muusikaga.

DETSEMBER

Jõuluprogramm Rannarootsi Muuseumis ja töötoad eelregistreerimisega.

- 7.12 Noarootsi kooli jõulutegu Noarootsi koolis.
- 8.12 kl 12–14 Eestirootslaste Kultuuriomavalitsuse uue kultuurinõukogu esimene istung Kultuuriministeeriumis.
- 13.12 kl 18 – Luutsina ehk Luciapäev Tallinna Rootsi-Mihkli kirikus.

Erinevad jõulukontserdid ja advendiaja kiriklikud sündmused leiab korraldajate kodulehelt.

KALENDER PÅ SVENSKA PÅ SIDAN 54

Ülearu palju pole sel aastal vaja meeles pidada, sest kolm kõige tähtsat tegevust paistavad selgelt kõige muu hulgast silma:

- 1 Kindlasti tasub minna kaema ise ning võtta kaasa ka kõik sõbrad ja sugulased Eesti Rahva Muuseumisse näitusele rannarootslastest, mis on avatud terve aasta jagu.
25.05.2025–28.06.2026
- 2 Samuti võiks külastada Mardilaada, et saada aimu rannarootslaste pärandist ja mõelda jõuluringituste tegemisele ja seda ikka muidugi koos sõprade ja sugulastega.
6.–8.11.2025
- 3 Meeles tuleks pidada, et kõik kultuuriomavalitsuse uue kultuurinõukogu valijad täidaks valimisedeli ja selle õigel ajal postitaks. Uuri, kas kõik perekonnaliikmed on sedeli juba postitanud ja paku abi, kui see tähtis toiming on veel tegemata.
7.–9.11.2025

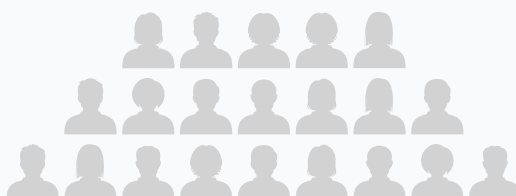
EESTIROOTSLASTE KULTUURIOMAAVALITSUSE ORGANISATSIOONI SKEEM

Kultuuriministeeriumi poolt kinnitatud
rahvusnimekiri
on valijate nimekirja aluseks

Valimised

Igal kolmandal aastal viib läbi
valimiste peakomitee

Kultuuri-
ministeerium

Kultuurinõukogu

Esimesel istungil valivad 21 liiget kultuurinõukogu
esimehe ja aseesimehe ning kultuuriomavalitsuse
viieliikmelise juhatuse, s.h juhatuse esimehe

JURIIDILINE KEHAND

Eestirootslaste Kultuuriomavalitsuse Sihtasutus

Kaheliikmeline juhatuse

kultuuriomavalitsuse
juhatuse esimees
ja aseesimees

Sihtasutuse nõukogu

kultuurinõukogu esimees
ja aseesimees + SA nõukogu poolt
valitud kolmas liige

Erinevatel
ajaloolistel
asualadel
toimuvad
ümarlauad

Ühingu
Eestis ja
Rootsis

Ajalooliste
rannarootsi
asualade
kogukonnad

Koostöö-
partnerite ning
kogukondade
vahel ja sees
toimuvad
arutelud

PÅ SVENSKA PÅ SIDAN 52

Rannarootsi kultuuriruum perioodil 2023–2025

Toome siin välja suuremad projektid, mis said lõpetatud ja/või algatatud perioodil 2023 kuni 2025.

1. 2020. aastal alanud projekt eesmärgiga jäädvustada raamatusse ühe kuulsama rannarootslase elutöö sai alguse tegelikult aastaid varem, kui kaardistasime väljapaistvaid isikuid, kes põlvnevad rannarootslastest. Nimekirja „30 hulka” sai enam kui 30 eri valdkondades silma paistnud isikut ja Bernhard Schmidt Naissaarelt on kindlasti üks tuntumatutest. Raamatukolleegiumisse kuulusid Kristina Rosen, Ingvar Svanberg, Hele Kiimann, Walter Stephani, Matthias Reinholdson ja hiljem liitusid tõlkijad Ivar Rüütli ja Matthias Bolliger. Raamatu toimetaja on Maarja Madissoo. Raamat, mis märgib 90 aasta möödumist silmapaistva leiutaja surmast ja soovib anda ülevaate Bernhard Schmidt elutööst, mis muutis astronoomiliste instrumentide maailma ja sellega seoses ka kosmose avastuste kulgu. Raamat ilmus koostöös Argo Kirjastusega augustis 2025.

2. Osmussaare raamat on kumardus Osmussaare külaseltsile (rootsi k Odensholms byalag), kelle liikmed kirjutasid väga põhjaliku ülevaate Osmussaare asutuse algusaegadest kuni tänapäevani. See raamat peaks olema iga Osmussaare ajaloo huvitatul laual. Kultuuriomavalitsus tänab kõiki autoreid, tõlki Matthias Bolligeri ja toimetaja Maarja Madissooni ning Osmussaare külaseltsi kogu toetuse eest projektile (sh finantsilist). Raamat ilmus 2025. aasta märtsis.

3. Keeleprojekt koostöös Tallinna ülikooliga lõppes 2024. aastal, kuid selle tulemusena valminud veebipõhine õppematerjal on kasutuses tänaseni. Täname Eva-Tiina Põllustet ja Kristiina Tedremaa-Levoratot, kes koostasid õppematerjali ja kutsusid ellu koostööprojekti ülikooliga.

4. Rootsi keele kursused, mis algasid aastal 2020, on jõudnud keeletasemele B1–B2. Veebipõhised keelekursused

toimuvad Eva-Tiina Põlluste juhtimisel ja keeleõpetajate osalusel, kelle päritolu kulgeb Ruhnust Tallinnani. Keel on see, mis ühendab kogukondi ja on oma kultuuri mõistmiseks oluline.

5. Eestirootslaste laulu- ja tantsupidu „Lähemalt ja kaugemalt” toimus kõigi aegade suurima osavõtjate osalusel 6. juulil 2024 Haapsalus. Järgmise peo ettevalmistused algavad juba sellel sügisel ja järgmine pidu toimub esialgse plaani kohaselt 26. juunil 2027 Haapsalu piiskopilinnuses.

6. Raamat „Rannarootslaste rahvarõivad” on sarnaselt raamatule Bernhard Schmidtil üks pikimaid projekte, mis algas raamatukolleegiumi moodustamisest, artiklite autorite uurimistöödest ning kujundaja, fotograafi ja sisutoimetaja trükkiettevalmistustega. Sellest saab lähemalt lugeda Eestirootslaste artiklist „Raamatu „Rannarootslaste rahvarõivad” sünd”. Raamatule taotles rahastust kultuuriomavalitsus. Projekti rahastasid Eesti kultuurkapital, Eesti rahvakultuuri keskus ja MTÜ Pakri Rannad.

7. ERMis eksponeeritava rannarootslaste näituse „Randunud ja juurdunud” idee sündis raamatu „Rannarootslaste rahvarõivad” kolleegiumis Helgi Põllol ja muutus tasapisi rahvarõivaste näitusest rannarootslaste ajalugu peegeldavaks näituseks, mis on avatud 28. juunil 2027. Näituse meeskonnast ja paljust muust huvitavast saad lugeda ERMi kodulehelt. Täname kõiki, kes aitasid kaasa näituse sünnile, kuid

3x FOTO: PIET ROBERG

FOTO: MARKUS SEIN

siinkohal ei jõua neid kõiki üles lugeda. Kultuuriomavalitsus taotles rahastust Pakri pulma etendamiseks näituse avamisel ja loodame jätkata ka Ruhnu pulma ettevalmistusi käesoleval aastal, et näituse sulgemisel oleks võimalik etendada juba Ruhnu pulma.

8. Intervjuuprojekt, mis viidi Rahvusarhiivi ja Eesti-Rootsi toetusfondi toel läbi eelmisel aastal, täiendas kultuuriomavalitsuse arhiivi videosse võetud intervjuude, fotode ja mälestustega, mida oleme jaganud mäluasutustega ning mida kultuuriomavalitsus kavatseb kasutada sellel aastal Mardilaada videoklippide tootmiseks ja millega edaspidi täiendatakse infoportaali visitaiboland.ee. Täname Kairi-Liis Habichtit, kes on projekti vedanud ja mõtestanud.

9. Koostööprojekt mittetulundusühinguga Tammepeuu, et märgistada 1944. aastal sunnitud ümberasumist Rootsi, millest möödus mullu 80 aastat. Kogu EL projekti juhtis Eesti Mälu Instituut. Seminari, mis toimus 12. juulil 1944, aitas läbi viia Rannarootsi Muuseum ja MTÜ Tammepeuu Eesti Klubi. Sai kuulda põnevaid ettekandeid, meenutusi ja Ruhnu muusikat.

10. Sellel aastal on koostöös Eesti käsitöö ja rahvakunsti liiduga Tallinnas toimuva Mardilaada peakülaline Aiboland ehk ajaloolised rannarootsi asualad Ruhnust Naissaareni. Ettevalmistused käivad ja ootame kõiki uudistama, kuidas tutvustavad end rannarootslased. Saab näha nii Pakri mardikombestikku kui ka pulmakombeid, käsitööd, toitu, näitusi, muusikat jpm. Tule kaema rannarootsi kultuuri elaval kujul!

11. Kindlasti märkasite, et sellel aastal muutus ka ajakirja kujundus Piret Miina Robergi mõtetööna., kes on ajakirja uus kujundaja. Ajakiri „Eestirootslane” ilmub alates tänavusest aastast veebiajakirjana iga kvartali lõpus ning veebilehel www.visitaiboland.ee. Kõik varasemad ajakirjad on endiselt olemas ja lisatud samale veebilehele.

Mitu projektiideed ootab teostamist ja uusi toetajaid, kuid see sõltub juba sinust, hea valija, sest kultuuriomavalitsuse valimistel loeb iga hää, et valimised ületaks seadusega ette nähtud kvoorumi ja valimised õnnestuks.

Rootsi vähemusrahvuse kultuurinõukogu VII valimised

7.–9. novembril toimuvad rootsi rahvusvähemuse kultuurinõukogu valimised. Valimisi korraldab Rootsi vähemusrahvuse kultuurinõukogu valimiste peakomitee, mille koosseisu on kinnitanud Vabariigi Valitsus 15.08.25 korraldusega (RT III, 19.08.2025). Eestirootslaste kultuuriomavalitsuse kultuurinõukogu valimisi reguleerib Vähemusrahvuse kultuurinõukogu valimise eeskiri ja muud vastavad määrused.

Kõik rahvusnimekirja kantud isikud, kes registreerisid end enne sellel aastal kontrolli läbinud ja kultuuri-ministeeriumis kinnitatud rahvusnimekirjas või on seda teinud juba varem, saavad valida ja olla valitud uude kultuurinõukokku. Igal kolmandal aastal toimuvad seadusest tulenevalt uue kultuurinõukogu valimised. Valimiste peakomitee on kinnitanud uue kultuurinõukogu mandaatide arvaks 21, mis tähendab, et lihtmandaatide arvuga saab kultuurinõukogu liikmeks 21 isikut. Kõik kandidaadid, kes jäävad välja esimesest koosseisust, on asendusliikmed (vastavalt valimistel saadud häälte arvule), juhul kui kultuurinõukogu valituks osutunud liige lahkub kultuurinõukogust mingil põhjusel enne ametiaja lõppu. Rohkem infot Vähemusrahvuse kultuurinõukogu võib leida valimiste eeskirjas, mis on leitav ka veebilehel www.eestirootslane.ee menüülingi nimetusega „ERKOV organisatsioonina” alt.

Valimisnimekirja andmeid saate kontrollida järgmistel kontaktidel:

- Eestis: Patrik Göransson
mob +372 5691 0414 ja
Ellen Kavald +372 5307 8009
- Rootsis: Margareta Hammerman
mob + 46 707 304 761

Kui valimisedel kogemata rikutud on, saab pöörduda abi saamiseks valimis-komitee eespool toodud kontaktidele, mis on lisatud ka hääletamisedeli juhendile. Oluline on postitada valimisedel nii, et sellel olev **postitempel poleks hilisem kui 27. oktoober 2025.**

Valija võib kontrollida enda kohta valijate nimekirjas kantud andmete õigsust ja seda alates valimisnimekirja kinnitamisest 6. septembril 2025.

Valimised toimuvad posti teel nii Eestis kui ka Rootsis ja seetõttu on oluline, et valimisnimekirjas oleks valijal see aadress, kuhu saabub tema post oktoobris.

Estlandssvenskarnas kulturområde under perioden 2023–2025

Här presenterar vi de större projekt som avslutats och/eller påbörjats under perioden 2023–2025.

1. År 2020 inleddes ett projekt med målet att bevara en av de mest kända estlandssvenskarnas livsverk i bokform. Egentligen började arbetet flera år tidigare, när vi kartlade framstående personer med estlandssvenskt ursprung. På listan ”30 i topp” kom fler än trettio personer från olika områden, och Bernhard Schmidt från Nargö är utan tvekan en av de mest kända. I bokkollegiet ingick Kristina Rosen, Ingvar Svanberg, Hele Kiimann, Walter Stephani och Mattias Reinholdson, senare anslöt översättarna Ivar Rüütli och Mattias Bolliger. Bokens redaktör är Maarja Madissoon. Boken, som markerar 90 år sedan den framstående uppfinnarens bortgång, ger en överblick över Bernhard Schmidts livsverk, som förändrade de astronomiska instrumentens värld och därmed även inverkade på rymdforskningens utveckling. Boken gavs ut i samarbete med förlaget Argo i augusti 2025.

2. Osmussarboken är en hyllning till Odensholms byalag, vars medlemmar skrev en mycket grundlig översikt från Osmussars bosättnings början fram till nutid. Denna bok bör finnas på varje persons bord som är intresserad av Osmussars historia. Kulturförvaltningen tackar alla författare, översättaren Matthias Bolliger, redaktören Maarja Madissoon samt hela Odensholms byalag för deras stöd till projektet (inklusive finansiering). Boken publicerades i mars 2025.

3. Språkprojektet i samarbete med Tallinns universitet avslutades 2024, men det webbaserade läromaterial som togs fram används fortfarande. Vi tackar Eva-Tiina Pölluste och Kristiina Tedremaa-Levorato, som utarbetade materialet och initierade samarbetet med universitetet.

4. De svenskkurser som startade 2020 har nu nått språknivå B1–B2. Kurserna hålls på nätet under ledning av Eva-Tiina Pölluste och medverkan av lärare med rötter från Runö till Tallinn. Språket är det som förenar gemenskaperna och är avgörande för förståelsen av den egna kulturen.

5. Estlandssvenskarnas sång- och dansfest ”Från när och fjärran” ägde rum i Hapsal den 6 juli 2024 med

det största deltagarantalet någonsin. Förberedelserna inför nästa fest inleds redan denna höst, och enligt den preliminära planen hålls nästa fest den 26 juni 2027 i Hapsals biskopsborg.

6. Boken ”Estlandssvenskarnas folkdräkter” är, liksom boken om Bernhard Schmidt, ett av de mest långvariga projekten. Arbetet inleddes med att ett bokkollegium bildades, följt av artikelförfattarnas forskningsarbete samt formgivarens, fotografens och redaktörens förberedelser för tryck. Mer om detta kan man läsa i Eestiroots länkes artikel ”Tillkomsten av boken Estlandssvenskarnas folkdräkter”. Kulturförvaltningen sökte finansiering för projektet. Projektet finansierades av Estlands Kulturkapital, Estniska Folkkulturcentrumet och MTÜ Pakri Rannad.

7. Idén till estlandssvenskutställningen ”De som steg i land och slog rot” på Estlands Nationalmuseum föddes i kollegiet för boken ”Estlandssvenskarnas folkdräkter” hos Helgi Pöllo och utvecklades stegvis från en folkdräktsutställning till en bredare presentation av estlandssvenskarnas historia. Utställningen är öppen till den 28 juni 2027. På ERM:s webbplats kan du läsa mer om utställningens team och mycket annat intressant. Vi tackar alla som bidrog till utställningen, även om vi inte kan nämna dem alla här. Kulturförvaltningen sökte finansiering för att iscensätta ett Pakribryllop vid öppningen och vi hoppas även att under detta år förbereda ett Runöbröllop, så att detta kan framföras vid utställningens avslutning.

8. Intervjuprojektet, som genomfördes förra året med stöd av Riksarkivet och Estnisk-svenska stödfonden, kompletterade Kulturförvaltningens arkiv med filmade

intervjuer, fotografier och minnen. Dessa har delats med minnesinstitutioner och kommer att användas för att producera videoklipp om Mårtensmarknaden under detta år samt för att fortlopande komplettera informationsportalen visitaiboland.ee. Vi tackar Kairi-Liis Habicht som har lett och tolkat projektet.

9. Ett samarbetsprojekt med föreningen Tammepuu markerade tvångsflyttningen till Sverige år 1944, vars 80-årsminne uppmärksammades i fjol. Hela EU-projektet leddes av Estlands Minnesinstitut. Seminariet, som hölls den 12 juli 1944, arrangerades i samarbete med Aibolands museum och MTÜ Tammepuu Eesti Klubi. Man fick höra intressanta föredrag, minnen och Runömusik.

10. I år är Aiboland – de historiska estlandssvenska bygderna från Runö till Nargö – hedersgäst på Mårtensmarknaden i Tallinn, i samarbete

med Estlands Hantverks- och Folkkonstförbund. Förberedelserna pågår, och vi ser fram emot att visa hur estlandssvenskarna presenterar sig. Man kan ta del av både Pakris mårtenstraditioner och bröllopsseder, hantverk, mat, utställningar, musik och mycket mer. Kom och upplev den estlandssvenska kulturen i levande form!

11. Ni har säkert lagt märke till att även tidskriftens layout förändrades i år, tack vare Piret Miina Robergs arbete som ny formgivare. Tidskriften "Estlandssvensk" utkommer från och med i år som en webbtidskrift vid varje kvartals slut och finns på webbplatsen www.visitaiboland.ee. Alla tidigare nummer finns fortfarande tillgängliga där.

Flera projektidéer väntar på att förverkligas och på nya stödjare – men detta beror på dig, kära väljare, för i Kulturförvaltnings val räknas varje röst, så att valen kan nå det kvorum som lagen föreskriver och därmed lyckas.

Val till Estlandssvenskarnas Kulturförvaltnings VII kulturråd

7–9 november hålls valet till det svenska minoritetens kulturråd. Valet organiseras av valnämnden för det svenska minoritetens kulturråd, vars sammansättning fastställdes av Republiken Estlands regering genom beslut den 15.08.2025 (RT III, 19.08.2025). Valen till Estlandssvenskarnas Kulturförvaltnings kulturråd regleras av "Reglemente för minoritetskulturrådsval" samt andra relevanta förordningar.

Alla personer som finns upptagna i minoritetsregistret och som registrerade sig före årets kontroll och fastställelse i Kulturministeriet – eller som tidigare redan registrerats – har rätt att rösta och kandidera i det nya kulturrådet. Enligt lag hålls val till nytt kulturråd vart tredje år. Valnämnden har fastställt mandatantalet i det nya kulturrådet till 21, vilket innebär att 21 personer väljs in som ordinarie ledamöter. Alla kandidater som inte blir invalda blir ersättare (enligt antalet erhållna röster) ifall en ordinarie ledamot lämnar rådet före mandatperiodens slut. Mer information om minoritetens kulturråd finns i valreglementet, som också kan nås via webbplatsen www.eestirootslane.ee under menyalternativet "ER-KOV som organisation".

Varje väljare kan kontrollera riktigheten i de egna

Kontroll av uppgifter i väljarförteckningen:

- I Sverige: Margareta Hammerman
mob + 46 707 304 761
- I Estland: Patrik Göransson
mob +372 5691 0414 ja
Ellen Kavald +372 5307 8009

Om en valsedel av misstag förstörs kan väljaren vända sig till valnämnden via ovan nämnda kontaktuppgifter, som även framgår av röstningsinstruktionen. Det är viktigt att poststämpeln på försändelsen med valsedeln **inte är senare än den 27 oktober 2025**.

uppgifterna i väljarförteckningen från och med att listan fastställs den 6 september 2025.

Valet genomförs per post både i Estland och i Sverige. Därför är det viktigt att väljarens adress i väljarförteckningen är den dit postförsändelsen anländer i oktober.

ESTLANDSSVENSKARNAS KULTUR- FÖRVALTNINGENS ORGANISATIONSSCHEMA

Minoritetslängden

godkänd av Estlands Kulturministeriet
är grunden för röstlängden

Val till kulturförvaltningen

äger rum vart tredje år och
genomförs av huvudkommittén för val

Estlands
Kultur-
ministerium

Kulturrådet

På första sammanträde väljer 21 ledamöter kulturrådets
ordförande och vice ordförande samt fem ledamöter
till styrelsen inkl. ordförande för kulturrådets styrelse

JURIDISK PERSON

Estlandssvenskarnas Kulturförvaltnings Stiftelse

Verkställande styrelse

ordförande och vice
ordförande för kulturrådets
styrelse

Kontrollerande styrelse

kulturrådets ordförande och vice ord-
förande + en ledamot vald av stiftelsens
kontrollerande styrelseledamöter

Runda bord
i olika
estlandssvenska
bygder

Föreningar
i Estland och
Sverige

Samhällen
i historiska
estlandssvenska
bygder

Diskussioner
inom och mellan
samarbetsparterna
och samhällena

Aktivering av estniskt medborgarskap i Sverige eller utomlands

Frågor som rör att vara estnisk medborgare samt att förvärva, erhålla, återställa eller förlora estniskt medborgarskap regleras i medborgarskapslagen (Kodakondsuse seadus), som i sina allmänna bestämmelser anger följande:

§ 1. Estnisk medborgare

(1) En estnisk medborgare är en person som vid lagens ikraftträdande har estniskt medborgarskap, liksom en person som enligt denna lag har förvärvat, erhållit eller återställt estniskt medborgarskap.

(2) En estnisk medborgare får inte samtidigt vara medborgare i något annat land.

§ 2. Förvärv, erhållande, återställande och förlust av estniskt medborgarskap

(1) Estniskt medborgarskap:

1. förvärvas genom födsel;
2. erhålls genom naturalisation;
3. återställs till en person som förlorat sitt medborgarskap som minderårig;
3. förloras genom befrielse, återkallelse eller genom att man accepterar ett annat lands medborgarskap.

(2) Estniskt medborgarskap förvärvas, erhålls, återställs och förloras enligt de villkor och det förfarande som anges i denna lag.

§ 3. Undvikande av flerfaldigt medborgarskap

En person som, förutom estniskt medborgarskap, även förvärvar ett annat lands medborgarskap genom födsel, måste inom tre år efter att ha fyllt 18 år avsäga sig antingen det estniska eller det andra landets medborgarskap.

§ 4. Medborgarskapsintyg

En person som har erhållit eller återställt estniskt medborgarskap får ett medborgarskapsintyg enligt det förfarande som fastställs i denna lag.

Villkoren för att förvärva eller erhålla estniskt medborgarskap anges i kapitel 2 i lagen om medborgarskap. Kapitel 3 behandlar villkoren för minderårigas medborgarskap, kapitel 4 förklarar hur medborgarskap kan återställas, och de avslutande kapitlen beskriver förfarandet för att erhålla, återställa och förlora estniskt medborgarskap.

Länk till lagen i Riigi Teataja (Estlands officiella rättsdatabas). Se även senare versioner. Det är viktigt att beakta att en person inte kan inneha ett annat lands medborgarskap samtidigt som estniskt medborgarskap enligt estnisk lag. Enligt svensk lag är däremot dubbelt medborgarskap tillåtet.

JANA STAHL

Ordförande för Estlandssvenskarnas Kulturförvaltning

Hjälp med att ansöka om estniskt medborgarskap kan fås vid Republiken Estlands ambassad i Stockholm eller från estniska hederskonsuler i det land där man bor.

- Estlands ambassad i Stockholm
stockholm@mfa.ee
stockholm.mfa.ee

Dessutom finns följande hederskonsuler i Sverige, som kan utfärda estniska pass och ID-kort:

- Estlands hederskonsul i Umeå
hr Mats-Rune Hadar Bergström
matsrunebergstrom@mfa.ee
Konsulärt distrikt: Västerbottens län.
- Estlands hederskonsul i Karlskrona
fr Paula Eninge
paula.eninge@mfa.ee
Konsulärt distrikt: Karlskrona stad samt Kronobergs och Blekinge län.
- Estlands hederskonsul i Halmstad
hr Jan Erling Lennart Gunnesson
erling.gunnesson@telia.com
Konsulärt distrikt: Hallands och Jönköpings län.
- Estlands hederskonsul i Malmö
hr Björn Hallin
bjorn.hallin@mfa.ee
Konsulärt distrikt: Skåne län.
- Estlands hederskonsul på Gotland
fr Riina Mai Noodapera
riina@noodapera.com
Konsulärt distrikt: Gotlands län.
- Estlands hederskonsul i Norrköping
hr Michael Pääbo
eestikonsul@paabo.se
Konsulärt distrikt: Östergötlands län.
- Estlands hederskonsul i Göteborg
hr Karl Malmström
karl.malmstrom@mfa.ee
Konsulärt distrikt: Västra Götalands län.

KALENDER

Aibolands kalender inkl. sommarens evenemang i den svenska gemenskapen i Sverige. Mer information om lokala aktiviteter finns på kommunernas webbplatser i Estland, på Visitaiboland samt hos olika kulturföreningar i Estland och Sverige – bland annat på www.estlandssvenskarna.org.

OKTOBER

- 8.10 kl 18–20 – Bokpresentation vid IRES (Institutet för Rysslands- och Eurasienstudier) i Uppsala av boken "Bernhard Schmidt – uppfinnaren från Nargö", utgiven i samarbete med förlaget Argo.
- 12.10 Marju Tamm leder en verkstad vid Estlands Nationalmuseum (ERM) där man lär sig tillverka traditionella benband. Mer information finns på ERM:s webbplats.
- 10.10 kl 18 (EET) – Sofia Joons och Sofia Lindroos framför estlandssvenska folkliga koraler blandade med kyrkosånger i Kottby kyrka i Helsingfors.
- 16.10 kl 16–17.30 – Bokpresentation av „Bernhard Schmidt – uppfinnaren från Nargö” vid Kustmuseet i Viimsi.
- 18.10 kl 18 – Sofia uppträder med konserten „Koralernas värld” i Kyrkslätt i Sverige.
- 23.10 kl 13–16.30 – Seminarium om runömålet i Estniska Huset, där forskare presenterar nya rön från studier av dialekten.
- 25.10 kl 11–15 – Hembygdsdag i Estniska Huset. Programmet finns här.

NOVEMBER

- 4.11 Gustav Adolfsdag firas vid Tartu universitet. Mer information här.
- 6.11 kl 18 – Firande av Gustav Adolfsdag i S:t Mikael's kyrka i Tallinn.
- 6–8.11 Aiboland, det estlandssvenska kulturarvet, är hedersgäst på årets Mårtensmarknad i Tallinn. På lördagen hålls ett särskilt scenprogram och mycket annat intressant.
- 7–9.11 Valdagar för det nya kulturrådet inom Estlandssvenskarnas Kulturförvaltning. Valresultatet offentliggörs inom tre dagar efter valet.
- 9.11 kl 11–15 – Arkivdag i Estniska Huset i Stockholm med presentation av webbplatsen Våra Anor.
- 16.11 kl 11–16 – På Svenskbygården i Roma på Gotland serveras blodkorv på Gammalsvenskby-vis.
- 22.11 SOV Estland ordnar en resa till Tartu för att besöka utställningen „De som steg i land och slog rot” om estlandssvensk bosättningshistoria. Närmare information skickas senare via SOV:s informationslista.
- 30.11 Adventskaffe i Estniska Huset med sånger och musik av Sofia Joons.

DECEMBER

Julprogram på Aibolands museum (föranmälan).

- 7.12 Julfirande i Nuckö skola.
- 8.12 kl 12–14 – Första sammanträde för det nya kulturrådet vid Kulturministeriet i Tallinn.
- 13.12 kl 18 – Luciafirande i S:t Mikael's kyrka i Tallinn.

Olika julkonserter och adventsevenemang i kyrkorna finns på arrangörernas webbplatser.

KALENDER EESTI KEELES LEHEKÜLJEL 46

Det är inte så mycket att hålla reda på i år – tre viktiga saker står ändå tydligt ut.

1

Besök utställningen om estlandssvenskar på Eesti Rahva Muuseum i Tartu – öppen hela året. Ta med vänner och släkt!

25.05.2025–28.06.2026

2

Gå till Mardimarknaden för att uppleva estlandssvenskt arv och hitta julklappar. Gärna i gott sällskap.

6.–8.11.2025

3

Kom ihåg att alla som har rösträtt till kulturförvaltningens nya kulturråd fyller i och postar sin röstsedel i tid. Fråga gärna familjen – och hjälp om någon inte gjort det än.

7.–9.11.2025

FOTOVÕISTLUS / FOTOTÄVLING

Aibolandi rikkus

AIBOLANDS RIKEDOM

Kutsume üles pildistama enda kodu-, suvitus- või lemmikkohas objekte või nähtusi, mis seostuvad sinu jaoks ajalooliste asualade rannarootslaste kultuuripärandiga.

Vi uppmanar att fotografera föremål eller företeelser i sitt hem, sommarställe eller favoritplats som för dem förknippas med kulturarvet från estlandssvenskarnas historiska bosättningsområden.

Fotovõistlusel ei hinda me ainult fotol näha olevat. Lisa kindlasti foto juurde lühike tutvustus: mis oli see, mis ajendas pildistama just seda objekti, nähtust, persooni vmt ning lisa ka enda fotole pildiallkiri. Osad fotovõistlusel osalevad tööd avalikustame veebiajakirja Eestirootslane järgmistes numbrites ning Aibolandi aasta lõppedes, 2026. aasta maikuus teatame soliidse žürii väljavalitud 12 parimast tööst (iga vanuserühma kolm parimat), mida autasustatakse toredate auhindadega. Esitada võid 1-5 fotot.

Fotovõistlusel on järgmised vanuseklassid, mida arvestatakse võistluse tulemuste hindamisel:

1. Lapsed kuni 6-aastased;
2. Koolilapsed kuni 18-aastased;
3. Täiskasvanud vanuses 20-50;
4. Vanuses 50+.

Palun lisa töö saatmisel enda ees- ja perekonna-nimele juurde ka vanus ja kontakttelefon, et saaksime sinuga ühendust võtta. Töö avalikustamisel lisame juurde autori nime ja autori enda loodud pildiallkirja, kuid ei avalikusta muid isikuandmeid.

Tehnilised nõuded:

- JPG (maksimaalse kvaliteediga) või TIFF formaat;
- Pikem külg minimaalselt 2500 px;
- Minimaalselt töödeldud, ilma lisatud elementideta.

Indu pildistamiseks ja jääme põnevusega ootama teie saadetisi e-postile kõige hiljemalt 1.04.2026.

I fototävlingen bedömer vi inte enbart vad som syns på bilden. Bifoga gärna en kort presentation till varje foto: vad var det som fick dig att fotografera just detta föremål, fenomen, person eller liknande? Ge också din bild en bildtext. Några tävlingsbidrag som skickas in kommer att publiceras i kommande nummer av nättidskriften Eestirootslane. I slutet av Aibolandsåret, i maj 2026, tillkännager vi de 12 bästa bidragen som valts ut av en gedigen jury (tre vinnare i varje åldersgrupp). Dessa belönas med fina priser. Du kan skicka in 1-5 bilder.

Följande åldersklasser gäller för tävlingen:

1. Barn upp till 6 år;
2. Skolbarn upp till 18 år;
3. Vuxna mellan 20 och 50 år;
4. Personer över 50 år.

När du skickar in ditt bidrag, kom ihåg att ange för- och efternamn, ålder och telefonnummer, så att vi kan kontakta dig vid behov. Vid publicering av bilderna anger vi fotografens namn och bildtext, men inga andra personuppgifter.

Tekniska krav:

- JPG (med högsta kvalitet) eller TIFF-format;
- Minst 2500 pixlar på den längre sidan;
- Minimalt redigerad, utan tillagda element.

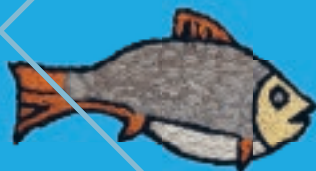
Vi önskar dig inspiration och ser med spänning fram emot dina bidrag! Skicka dina bilder till e-post senast 1.04.2026.

info@eestirootslane.ee

ESTLANDS- SVENSKAR RANNA- ROOTSLASED

EESTI RAHVA
MUUSEUM
Estonian National Museum

25.05.2025–28.06.2026

De som steg i land och slog rot
Randunud ja juurdunud

Rannarootsi Muuseum
Aibolands Museum